

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

med nyt om Sønderjylland

- historie
- kultur
- erhverv
- kunst
- dagligliv
- byer
- personer
- egne
- bøger
- museer

i fortid og nutid

Udgivet af

Historisk Samfund for Sønderjylland

AABENRAA BOGTRYKKERI

Leif Mogensen & Søn

Vestermarksvej 21 · 6200 Aabenraa

Telefon 74 62 25 49 · Telefax 74 62 14 12

... tryksager af enhver art

Aabenraa Fotosats

FOTOSATS · DESK TOP · WEB-DESIGN · FARVEKOPIERING

Aabenraa Fotosats ApS · Nybro 6 · 6200 Aabenraa

Tlf. 74 62 42 44 · Fax 74 62 42 48 · E-mail: aafoto@post3.tele.dk

Mercedes-Benz

Brdr. Platz A/S
Sønderjylland

JYDSKE VESTKYSTEN

AS Brødr. Müller

Gas Equipment

Vollerup, 6400 Sønderborg

For Borgere og
Borgerinder

FOLKEHJEM

IDRÆTSHØJSKOLEN I SØNDERBORG

Tilbyder højskoleophold med lederuddannelse i en selvvalgt idrætsgren.

Vælg mellem 17-, 23- eller 40 ugers ophold.

Desuden 1-ugers kurser i juli og august.

Ring efter vor brochure

Tlf. 7442-1848

Revisions- centret A/S

REGISTREREDE REVISORER FRR

Haderslevvej 6 ..... 74 62 49 49

Fax 74 62 49 50

6200 Aabenraa

SKIFTER BIL

VOLVO

OVE ARKIL A/S

CIVILINGENIØR

ENTREPRENØR

HADERSLEV

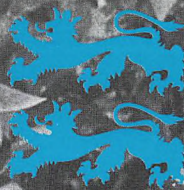
Spindegården

BOLIG - og

KIRKETEKSTILER

Design: Hanne Vedel

AMTS-
GRÆNSE

NUMMER 11
NOVEMBER

2000

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris

150 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 20 kr. pr. stk.

Farvelagte eller udvidede
enkeltnumre 30 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83.

E-mail:
hist.samf.sdj@netbruger.dk
Kontortid ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:
Kim Furdal (ansv.)
Institut for
Sønderjysk Lokalhistorie
6200 Aabenraa

Lennart Madsen
Haderslev Museum
6100 Haderslev

Carsten Porskrog Rasmussen
Rodekær 1
6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S,
Haderslev

I dette nummer:

- Sønderjylland år 0-2000: IX*
- Den administrative genforening af Nordslesvig* 287
Den 10. juli 1920 red kong Christian X over grænsen for at markere Nordslesvigs genforening med Danmark. Men der forestod en meget kompliceret proces for at indlemme området i Danmark. I niende del af månedsskriftets serie om Sønderjyllands historie skildrer leder af Institut for Sønderjysk Lokalhistorie, Kim Furdal, det store juridiske og administrative arbejde før og efter Genforeningen den 15. juni 1920.
- Blade af en menigs dagbog 1850* 295
Langt fra alle, der døde i de slesvigske krige, faldt på slagmarken. Lars Jørgensen fra Horne var en af disse. Jørgen Wangel har læst hans dagbog fra 1850, som bringes her.
- Kommunalreformen i 1970 i et nordalsisk perspektiv* 298
For 30 år siden blev 124 sognekommuner og de fire købstadskommuner i Sønderjylland sammenlagt til 23 nye primærkommuner. Daværende kæmner Anton Nielsen fortæller om sammenlægningen af sognekommunerne på Nordals og de efterfølgende økonomiske problemer.
- Set og sket i grænselandet* 303
Verbale storme har stået omkring tilskuddene til det danske mindretal i Sydslesvig. Journalist Eskild Bram har set på diskussionen og andre begivenheder i grænselandet i juli kvartal.
- Henrik Ibsen og Sønderjylland* 312
Digteren Henrik Ibsen nærrede en stærk kærlighed til Sønderjylland. Jens Kongsted Lampe tegner et billede af den store forfatters forhold til Sønderjylland.
- Det sker - på de sønderjyske museer* 316
- Bognyt* 318
- Bagsiden om forsiden* 320
Det er 30 år siden, at kommunalreformen i 1970 fuldstændigt ændrede det kommunale landskab. Leder af Institut for Sønderjysk Lokalhistorie, Kim Furdal, fortæller om kommunalreformen, der rettelig var en inddelingsreform og konsekvenserne i Sønderjylland.

Forsidebillede:

Der blev flyttet grænsepæle den 1. april 1970, da inddelingsreformen trådte i kraft. Her er det en af de gamle amtsgrænsepæle fotograferet i 1970. Foto: Jyske Vestkysten/Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Sønderjylland år 0-2000: IX

Den administrative genforening af Nordslesvig

Af KIM FURDAL

Overdragelsen af et område fra et land til et andet, som det skete ved Genforeningen i 1920, er en meget kompliceret proces. I niende del af månedsskriftets serie om Sønderjyllands historie skildrer leder af Institut for Sønderjysk Lokalhistorie, Kim Furdal, det store juridiske og administrative arbejde før og efter Genforeningen den 15. juni 1920.

Indledning

På baggrund af den aktuelle tyske markering af 10-året for genforeningen af Øst- og Vesttyskland er det tankevækkende, at interessen for den administrative genforening af Nordslesvig med Kongeriget har stigende interesse og bevågenhed netop i disse år. Indtil de seneste år har historieskrivningen været koncentreret om de udenrigs- og indenrigspolitiske, statsretslige og symbolske forhold omkring Genforeningen. Vi kender alle billedet af Christian X, der rider over grænsen ved Taps på den hvide hest og dermed beseglede landsdelens genforening med Kongeriget. Men som den tyske genforening har vist, så er indlemmelsen af et landområde en langt mere kompliceret proces, der ikke er gjort med store symboladede fester.

Kriegerudvalget

Det var man også klar over i såvel den danske centraladministration som hos Vælgerforeningen i Sønderjylland med H. P. Hanssen som den politiske drivkraft. Politisk blev de første skridt taget i tiden omkring Tysklands sammenbrud i oktober 1918, hvor H. P. Hanssen vågne-

de af sin politiske dvale for den 23. oktober 1918 at kræve Nordslesvigs genforening med Danmark i den tyske Rigsdag. Dette skete samtidig med, at medlemmerne af den danske Rigsdags to ting holdt et hemmeligt møde for at fastlæg-

Kontorchef Martin Hammerich (1883-1940) var et beskedent og uselvsk menneske. Det er formentlig en del af forklaringen på, at han aldrig har fået den brede folkelige anerkendelse, som hans uvurderlige og store indsats i forbindelse med Genforeningen og i mellemkrigsårene berettiger ham til. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Medlemmerne af Rigsdagspartiernes sønderjyske Udvalg, der var den politiske følgegruppe ved tilrettelæggelsen af det omfattende lovgivningsarbejde. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

ge en dansk politik med henblik på Sønderjyllands snarlige genforening. Disse to samtidige, men ikke koordinerede begivenheder blev startskuddet til et af Danmarkshistoriens mest spændende politiske spil, som på godt og ondt kløvede mange familier i spørgsmålet om omfanget af Nordslesvigs genforening.

Mens den politiske diskussion således tog sin begyndelse i såvel Sønderjylland som i Kongeriget, begyndte et mere upåagtet arbejde i december 1918 med at planlægge den juridiske og administrative indlemmelse af Nordslesvig. Et arbejde, der selvsagt ikke var uden betydelige problemer al den stund, man først efter afstemningerne den 10. februar 1920 i første zone og efterfølgende den 14. marts i anden zone havde klarhed over, hvor stor en del af Slesvig, der skulle indlemmes i Danmark.

Den 3. december 1918 havde H. P. Hanssen sit første møde i København med den danske regering for at drøfte mulighederne efter Tysklands sammenbrud og den forventede snarlige genforening. Under dette møde foreslog han, at regeringen nedsatte et lille udvalg,

der skulle forberede genforeningen. Forslaget mødte umiddelbar forståelse i regeringen, og allerede samme dag havde statsminister C. Th. Zahle fundet navnene på udvalgets medlemmer. Som udvalgets formand udpegede regeringen kongens kabinetssekretær og tidligere departementschef i Indenrigsministeriet, A. Krieger, efter hvilket udvalget fik sit navn, Kriegerudvalget. På forslag fra H. P. Hanssen blev den administrative og politiske begavelse, herredsfuldmægtig i Stege, Martin Hammerich, udpeget som udvalgets sekretær. Udvalgets eksistens og arbejde var af hensyn til Tyskland hemmeligt. Det blev et lille, men særdeles slagkraftigt udvalg, der blev banebrydende for den administrative indlemmelse af Nordslesvig, indtil udvalgets arbejde blev overført til Det Midlertidige Ministerium for Sønderjyske Anliggender, da H. P. Hanssen blev udpeget til minister den 24. juni 1919 for at styrke det administrative arbejde med genforeningen. Herfra blev arbejdet siden overført til Statsministeriet efter H. P. Hanssens afgang som minister den 29. marts 1920, da Christian X afsatte C. Th. Zahle og dermed indledte Påskekrisen. At arbejdet på trods af disse skift ikke blev mere turbulent, skyldes først og fremmest, at Martin Hammerich forblev den faste tovholder for planlægningen og gennemførelsen af den juridiske og administrative genforening.

Med Martin Hammerich havde den danske regering fået en drivkraft og ildsjæl ud over det sædvanlige. Allerede den 27. december 1918 kunne Hammerich fremlægge en redegørelse for såvel de juridiske og administrative tiltag som for den rækkefølge, hvormed de skulle indføres i Sønderjylland. Efter denne var der seks hovedgrupper af foranstaltninger, der skulle træffes i forbindelse med Genforeningen. Der skulle snarest vedtages en række love og regler, der hur-

tigst muligt skulle markere den nye grænse og Sønderjyllands tilknytning til Danmark. Særligt fremhævede Hammerich seks områder, hvor der straks skulle foretages foranstaltninger, nemlig:

1. En øjeblikkelig flytning af toldgrænsen og oprettelse af nye toldsteder.
2. Indførelse af dansk valuta i området.
3. Indførelse af dansk mål og vægt.
4. Indførelse af dansk postvæsen og danske frimærker.
5. Dansk overtagelse af telegrafvæsenet.
6. Dansk overtagelse af statsbanerne.

Formålet med disse tiltag var dobbelt. For det første var der tale om centrale og nødvendige, samfundsmæssige institutioner, men Martin Hammerich havde især blik på symbolværdien af disse foranstaltninger, som bl.a. de røde postkasser, danske postbude og frimærker. Ligeledes skulle der straks indføres dansk forvaltningssprog for at opfylde befolkningens forventninger. Men også kommunestyret skulle hurtigst muligt fordanskes. Netop kommunerne var de offentlige institutioner, der i dagligdagen var de mest synlige og nærværende for befolkningen i Sønderjylland som i resten af landet. På tilsvarende vis skulle dansk lovgivning og retspleje indføres hurtigst muligt i den udstrækning, det var muligt.

Målet var, som Hammerich senere selv formulerede det: »Ingen særstilling for Sønderjylland, heller ikke på det legislative [lovgivningsmæssige] område. Men dette mål kan ikke straks nås. Vi må ønske en forberedelse og tillempelsesperiode, som nok må strække sig over et par år. Det foreslås, at det samtidig med indlemmelsen udtales fra kongerigsk side, at den hidtil gældende ret indtil videre bliver bestående på alle områder, hvor dansk ret ikke indføres ved positive bestemmelser, og at sønderjydernes

repræsentanter på Rigsdagen straks efter deres indtræden udtaler som sønderjydernes ønske, at retsfællesskabet søges opnået hurtigst muligt, helst i løbet af tre år«. Det var en meget klarsynet plan, som H. P. Hanssen godkendte den følgende dag med enkelte mindre bemærkninger, mens statsminister C. Th. Zahles accept af planen kom på årets sidste dag med den for Genforeningen helt centrale bemærkning, at landsdelen »ikke skulle vokse fast i en særstilling, som det så ønskede at bevare«. Og på den måde slog Zahle ved nytår 1918/19 fast, hvad der også skulle blive de efterfølgende regeringers politik, at Sønderjylland hurtigst muligt skulle blive en integreret del af Danmark uden særordninger, der kunne fastholde 1864-grænsen.

Nedtællingen

Nu var køreplanen lagt, og i januar 1919 begyndte toget at rulle. Nedtællingen var begyndt, og som A. Krieger meget bastant udtrykte det, skulle arbejdet være så langt fremme, at lovforslagene lå klar til forelæggelse og vedtagelse inden Genforeningen. Samtidig betød planen, at centraladministrationen med enkelte undtagelser fik den helt afgørende indflydelse på det lovgivningsmæssige arbejde, mens Vælgerforeningen kun spillede en væsentlig rolle på enkelte, centrale lovgivningsområder, herunder ikke mindst den sønderjyske skolelov. Dermed blev det forhindret, at de voldsomme politiske slagsmål mellem Flensborg- og Aabenraa-folkene i Sønderjylland og mellem regeringen og oppositionen i København fik konsekvenser for det vigtige lovgivningsarbejde.

Selvom centraladministrationens »grå« embedsmænd langt hen ad vejen fik lovgivningen på plads, så var det nødvendigt med en bred politisk fundering af lovgivningsarbejdet. Da man af

hensyn til Tyskland ikke offentligt kunne forberede lovgivning for en del af Tyskland, nedsatte regeringen den 12. april 1919 et udvalg, sammensat af repræsentanter for Rigsdagens partier, med det officielle navn »Rigsdagspartiernes sønderjyske Udvalg«, der skulle følge lovgivningsarbejdet og træffe de nødvendige politiske beslutninger. Den 29. april 1919 holdt udvalget sit konstituerende møde, hvor dets kommissorium blev fastsat til »uden besluttende myndighed, som mellemed mellem rigsdagspartierne og regeringen, at udøve en rådgivende virksomhed ved forberedelsen af den lovgivning, som en eventuel indlemmelse af Nordslesvig i Danmark vil nødvendiggøre«.

I betragtning af den politiske uro om grænespørgsmålet er det bemærkelsesværdigt, hvor næsten »upolitisk« og sagligt udvalget behandlede hovedparten af de mange lovforslag, der blev frem-

lagt i perioden frem til Genforeningen den 15. juni 1920. Med bl.a. en påskekrise var der ellers lagt bomber nok under samarbejdet. Sådan blev det også opfattet af medlemmerne, der formentlig kunne skrive under på socialdemokraten K. K. Steinckes bemærkninger under en heftig debat om Sønderjylland i Landstinget i december 1919 »alle vi, der har den ære at være medlemmer af det sønderjyske udvalg, ved, hvor roligt og sagligt forhandlingerne dér bliver ført for at opnå netop de bedste resultater. I reglen er vi enige fra alle sider og har støttet ministeriets mange omfattende forslag, men selv, hvor dette ikke er tilfældet, mindes jeg gang på gang tilfælde, hvor uenigheden ikke har fulgt partilinen«. Netop det politiske klima i udvalget bag de lukkede døre er formentlig forklaringsgrunden på, at det lykkedes at få klargjort det kolossale lovgivningsarbejde til tiden.

Den 15. juni oprandt tidspunktet, der

Inden Christian X red over grænsen, havde danske embedsmænd allerede den 12. februar overskredet grænsen ved Frederikshøj. Her modtages de af bl.a. H.P. Hanssen, der står midt i billedet med ryggen til. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

var imødeset med stigende spænding, og præcis kl. 15.35 denne dag modtog den danske gesandt i Paris, H. A. Bernhoft, den officielle overdragelse af første zone af formanden for fredskonferencen. Med offentliggørelsen af den nye grænse ophørte den tyske suverænitet samtidig over første zone. Herefter gik lovgivningsarbejdet stærkt. Den 22. juni 1920 blev de ændringer af Grundloven, som Genforeningen gjorde nødvendige, endeligt vedtaget i Landstinget. Med ændringerne blev antallet af medlemmer i Folketinget ændret fra 140 til 152 og for Landstingets vedkommende til 78. Kun tre dage efter, den 25. juni, vedtog Folketinget 76 omfattende lovforslag vedrørende Sønderjylland, der blev vedtaget af Landstinget den følgende dag med ikrafttræden fra og med den 28. juni. Samme dag som Folketingets behandling af lovforslagene blev der udskrevet valg til Folketinget og Landstinget af hensyn til ændringerne i Grundloven. Herefter manglede der kun nogle traktatmæssige forhold med sejrsmagterne, inden Christian X den 9. juni kunne underskrive indlemmelsesloven. Dermed var de sønderjyske landsdele statsretsligt en fast bestanddel af det danske rige, og natten mellem den 16. og 17. juni kunne de danske og tyske toldere træde i funktion på hver deres side af den nye grænse.

Forholdene i Nordslesvig

Mens lovgivningsarbejdet i store træk kørte effektivt og gnidningsløst, så var forholdene i Nordslesvig langt mere brogede og kaotiske. Følgerne af krigen og markens begyndende deroute satte i foråret 1920 sine spor med næsten daglige strejker for højere løn, som blev kombineret med voksende utilfredshed over de stigende priser og med krav om øjeblikkelig indførelse af kronemønten i landsdelen. For Den Internationale Kom-

Arbejderdemonstration på torvet i Haderslev den 14. juli 1919. Til venstre for kejserstatuen ses en af talerne, socialdemokraten Jørgen Møller. Ved denne demonstration var de høje fødevarerpriser hovedtemaet, men i løbet af foråret 1920 slog utilfredsheden også over i krav om en øjeblikkelig flytning af grænsen og kronemøntens indførelse. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

mission (CIS), som fra den 14. januar 1920 var indsat af sejrsmagterne til at gennemføre afstemningerne og overdragelsen af Nordslesvig til Danmark, blev administrationen af Nordslesvig en stadig varmere kartoffel. Derfor blev det også forholdene i Nordslesvig, der for alvor satte skub i landsdelens juridiske og administrative indlemmelse i Danmark.

Samtidig med dette havde den danske regering stigende problemer med den tyske suverænitet over Nordslesvig. Problemet var, at den nødvendige lovgivning og administration, der skulle være på plads i det øjeblik, suveræniteten over Nordslesvig overgik til Danmark, krænkede den tyske suverænitet over området. Det var praktiske problemer, som fredstraktaten ikke havde taget højde for. Løsningen - set fra en dansk synsvinkel - kom den 27. april, da det lykkedes for den danske regering at få en aftale i stand med Den Internationale Kommission, hvorefter regeringen kunne foretage en militær og civil besættelse

Dansk politi og grænsegendarmere ved paskontrollen i Kruså i 1920, formentlig kort tid efter, at grænsekontrollen natten mellem den 16. og 17. juni blev flyttet. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

af første zone den 5. maj 1920 og derefter indføre dansk kronemønt i landsdelen fra den 20. maj.

Officielt skulle den danske regering fra den 5. maj »bistå« Den Internationale Kommission med planlægningen af overgangen. Det skulle ske under ledelse af en administrator, udpeget af kommissionen, hvis valg den 6. maj faldt på amtmand i Ringkøbing amt, Viggo R. Haarløv. Netop udpegningen af Viggo Haarløv er meget karakteristisk for den reelle administration af Nordslesvig fra dette tidspunkt og frem til Genforeningen. Viggo Haarløv havde allerede den 1. maj fået sin udnævnelse med Christian X's underskrift, og på tilsvarende vis blev de mange anordninger, bekendtgørelser og cirkulærer skrevet i regeringskontorerne på Christiansborg med Den Internationale Kommission som det figenblad, der skulle dække over, at den danske stat reelt havde overtaget administrationen af første zone fra den 5. maj. Det gjaldt ikke mindst indførelsen af kronemønten, hvor Rigsdagens partier var nødsaget til at »strække« Grundlovens bestemmelser og i dybeste hemmelighed med finansudvalgets godkendelse,

men uden Rigsdagens, bevillige 90 mio. kroner til landsdelen for at mildne forholdene for den hårdt prøvede befolkning under overgangen fra mark til krone. Først efter Genforeningen kunne Rigsdagen spille med åbne kort, så Christian X kunne sætte sin underskrift på lovgivningen.

Den »manglende« genforening

Selvom stats- og justitsminister C. Th. Zahle allerede fra begyndelsen, i december 1918, slog fast, at Sønderjylland ikke måtte gro fast i sine særheder, og der meget målbevidst blev arbejdet for at slette 1864-grænsen, kunne de danske politikere og embedsmænd som deres preussiske forgængere 53 år tidligere ikke fuldstændig tilsidesætte Sønderjyllands fortid. Ikke mindst det nye tyske mindretal inden for landets grænser gjorde det nødvendigt med en særlig lovgivning.

Det gjaldt ikke mindst på det nationalt kontroversielle skoleområde, hvor det blev Vælgerforeningen, der kom til at sætte sit helt afgørende præg på den særlige sønderjyske skolelov. I Nordslesvig havde Vælgerforeningen nedsat tre

lovforberedende udvalg, der senere blev suppleret med fire, men det blev dog skoleudvalget med gårdejer og formand for Den Nordslesvigske Skoleforening, Hans Jepsen Christensen, der fik den største gennemslagskraft i lovgivningsarbejdet. Det blev således Vælgerforeningens skoleudvalg, der kom til at udstikke retningslinierne for den sønderjyske skolelov, der efter en godkendelse i Vælgerforeningens tilsynsråd blev sendt til København, hvorefter de blev omformet til lov og godkendt af Rigsdagen den 26. juni 1920. Loven betød bl.a., at der på landet under nøje angivne betingelser skulle finde en afstemning sted om indførelse af særlig tyskundervisning i folkeskolen, mens der i købstæderne skulle oprettes to afdelinger, hvor undervisnings sproget var henvist dansk og tysk.

Skoleloven fik, som følge af de skærpede nationale modsætninger i 1930'erne og under krigen, en omtumlet tilværelse. Mere langtidsholdbare var imidlertid to nye institutioner, der blev introduceret på dansk grund i den sønderjyske skolelov fra 1920. Amtsskolekonsulenterne var en videreførelse af de tyske kredsskoleinspektører, der skulle føre et fagligt tilsyn med såvel offentlige som private skoler, og som med loven om folkeskolens styrelse og tilsyn i 1933 blev indført i resten af landet. Det samme var tilfældet med skolekommissionerne, der i Sønderjylland skulle vælges af befolkningen, mens de blev valgt af kommunalbestyrelsen i resten af landet. Her ønskede Vælgerforeningens skoleudvalg tydeligvis at videreføre de små tyske skolekommissioner for at sikre forældre-kredsens opbakning om og ansvar for skolen. Selvom man i Undervisningsministeriet ikke var udelt begejstret for denne ordning, blev de forældrevalgte skolebestyrelser indført i resten af landet sammen med amtsskoleinspektørerne.

Men det var dog ikke alene hensynet til det tyske mindretal, der satte sit præg på lovgivningen. Allerede i december 1918 gjorde den dansksindede advokat i Haderslev, Johannes Andersen, opmærksom på, at der var dele af den tyske lovgivning, der var bedre end den tilsvarende danske og derfor burde indføres i resten af landet. Dette synspunkt blev bakket op af Vælgerforeningens retsudvalg, der bl.a. fremhævede den tyske grundbogslovgivning (tinglysning), katastervæsenet (matrikelvæsenet) og civilstandsregistreringen, hvor den danske lovgivning burde reformeres og tilpasses den tyske. Unægtelig synspunkter, der må have virket provokerende i den brede offentlighed i årene omkring Genforeningen, men ikke desto mindre fandt synspunkterne støtte i regeringen, Rigsdagen og hos statsadministrationens jurister.

For matrikelvæsenets vedkommende blev den tyske ordning således opretholdt efter Genforeningen med en midlertidig lovgivning, så de tyske embedsmænd i Kastasteramterne kunne overgå

De danske soldaters ankomst til første zone den 5. maj 1920 blev den synlige markering af den reelle danske overtagelse af administrationen. Her ses »Olfert Fischer« på vej ind i Sønderborg havn med danske soldater. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

til tilsvarende stillinger i de nye statslige amtslandinspektørkontorer. Selvom loven var midlertidig og skulle revideres i midten af tyverne, fortsatte ordningen frem til 1. oktober 1999, hvor opgaverne blev privatiseret, så det matrikulære arbejde i Sønderjylland som i resten af landet fremover varetages af private landinspektører.

For de fleste er det imidlertid nok den borgerlige personregistrering og frem for noget fødselsattesten, som sønderjyderne forbinder med de særlige sønderjyske forhold. Her har fødsels- og dødsanmeldelser siden Bismarcks reform i 1874 skullet ske til personregisterføreren og ikke som i resten af landet hos præsten. Ved Genforeningen var der et klart udtrykt ønske om at indføre den borgerlige personregistrering i resten af landet, hvorfor man valgte at bevare ordningen i Sønderjylland. Ikke desto mindre venter vi stadig på indførelsen af en borgerlig personregistrering i resten af landet og dermed på en tilpasning til personregistreringen i store dele af Europa. Undervejs forsvandt den borgerlige vielse i 1926, efter at de tilrejsende kongerigske præster i udstrakt grad havde foretaget kirkelige vielser uden en forudgående borgerlig og dermed retsgyldig vielse.

Matrikelvæsenet og civilstandsregistreringen var dog ikke de eneste områder, hvor de preussiske ordninger i det væsentlige for en længere periode blev videreført. Det gjaldt bl.a. også tinglysningen og televæsenet, men også en række større og mindre lovgivningskomplekser, som enten overgangsbestemmelser eller undtagelsesbestemmelser som følge af forholdene før 1920. I 1928 blev principperne for indførelsen af dansk lovgivning i Sønderjylland imidlertid ændret, og fra den 1. juli dette år var dansk lov gældende, hvor lovgivningen ikke udtrykkeligt indeholdt undtagelsesbestemmelser.

Sønderjyske særheder

At ønsket om at fjerne 1864-grænsen fra det administrative landkort endnu var levende i 1970, kan man den dag i dag se på det kommunale landkort. I forbindelse med kommunalreformen i 1970 kom Hejls, Taps og Vejstrup sognekommuner til Christiansfeld kommune i det nye Sønderjyllands amt, men borgerne i de tre sogne skal stadig henvende sig til præsten ved fødsler og dødsfald, mens de i resten af Christiansfeld kommune skal til personregisterføreren på kommunekontoret. Omvendt forholder det sig i Ribe kommune, som de tre gamle sønderjyske sogne Hviding, Roager og Spandet blev en del af i 1970. Her skal beboerne fortsat henvende sig til personregisterføreren, mens præsterne i resten af kommunen står for personregistreringen.

I dag er det derfor interessant at se, hvorledes landsdelen mellem den gældende grænse og 1864-grænsen med de særlige sønderjyske forhold bliver fremhævet som noget positivt og særligt værdifuldt, hvad enten det drejer sig om sproget, mindretallene, de frivillige brandkorps eller fødselsattesten. Mon ikke forholdene har fundet et leje, hvor vi i dag kan se det positive i det, som tidligere blev betragtet som en trussel?

Litteratur

- Inge Adriansen og Broder Schwensen: »Fra det tyske nederlag til Slesvigs deling«. Sønderjyske billeder bd. 5, Aabenraa 1995.
Henrik Becker-Christensen: »Dansk mindretalspolitik i Nordslesvig«. Aabenraa 1984.
Troels Fink: »Da Sønderjylland blev delt 1918-1920«, bd. I-III. Aabenraa 1979.
Kim Furdal: »Fra preussiske landkommuner til danske sognekommuner«. Aabenraa 1999.
Sønderjyske Årbøger 1995.

Blade af en menigs dagbog 1850

Af JØRGEN WANGEL

Langt fra alle, der døde i de slesvigske krige, faldt på slagmarken. Mange bukkede under i krigens kølvand. Lars Jørgensen fra Horne var en af disse. Jørgen Wangel har læst hans dagbog fra 1850.

For 150 år siden døde to unge i slægten. På mindehøjen på den gamle kirkegård i Flensborg kan man læse følgende: »Premierlieutenant Herman David Monrad v. Kall af Ingenieurcorpset født 1826, falden i Slaget ved Idsted den 25. juli 1850«. Dette er for mine børnebørn et tegn på, at deres dengang 25-årige slægtning som de øvrige, der mindes med denne gravhøj, blev anset for at være en helt, der gav sit liv for Danmark. Han var søn af kammerråd, dr. jur. Johan Christian Kall (1795-1858) og Ellen Barbara Abigael Monrad (1802-1887).

En anden af børnebørnenes slægtninge,

der var jævnaldrende med Herman David, blev også offer for samme krig, men fik en beskeden grav på Horne kirkegård. Han er også værd at mindes, bl.a. fordi han førte dagbog under sin deltagelse som menig i Treårskrigen.

Det var Lars Jørgensen fra Horne, der var aktivt med i krigen, men som ikke døde nogen heldedød på slagmarken. Han blev angrebet af lungesvindst, hvorfor han blev hjemsendt i 1850 og døde hjemme.

Lars blev døbt i Horne i august 1825 som søn af bødker i Horne, Jørgen Jørgensen (1789-1858) og hustru Anne Madsdatter, der var født i Brylle i 1787. Ved folketællingen 1834 havde han ni søskende. Også hans brødre, ritbinder i Horne, Jørgen Jørgensen (født 1815) og væver Søren Jørgensen (født 1828), deltog i krigen.

Stenen over Herman David Monrad v. Kall på mindehøjen på den gamle kirkegård i Flensborg. Foto: Jørgen Wangel.

Lars blev ved ankomsten til Fåborg den 7. maj mødt på Skibsbroen af sin seks år ældre broder, Mads Jørgensen, som også døde af lungesvindstot. Muligvis blev han smittet af Lars efter dennes hjemsendelse.

Dagbogens optegnelser viser, hvor vanskeligt det var for Lars at danne sig et indtryk af planmæssigheden i de militære operationer, som han var med til. Hans opfattelse af formålet med krigen kommer til udtryk i en bisætning: »for at undertvinge dem«. Begejstringen overlader han til Flensborgs borgere, der modtog bataljonen »med megen Jubel«.

Lars fortæller fra indkvarteringen i Adelby præstegård efter slaget ved Bov den 9. april, at præsten var rømt, og at liget af hans søn blev bragt hjem fra slaget. Præsten var Lorenz Lorenzen (1795-1866). Lorenz var præst i Adelby fra 1829, til han i 1850 blev afsat, og medlem af den slesvig-holstenske stænderforsamling i perioden 1848-1851 samt superintendent i Lüneburg fra 1852 til 1866.

For at spare på papiret skrev Lars koncentreret og uden inddeling af skildringen, men den er her delt op for at lette oversigten. I øvrigt er hans stil og ortografi ikke forandret bortset fra modernisering af stednavne, selvom han har ændret stavningen af enkelte ord undervejs, ligesom intet er udeladt af de gængs sider:

»Dagbog over rejsen og det passerede.

Tirsdagen den 28. marts rejste vores og 1. bataljon fra København til Holsten for at undertvinge dem.

Den dag kom vi til Ringsted. Den 29. kom vi til Korsør, og bataljonen gik til søs til Sønderborg, mens jeg gik til Nyborg med hestene. Den 30. kom vi til Odense, der holdt vi rasdag (rastdag)«.

Den 1. april kom vi til Middelfart og søndagen den 2. april kom vi til Kolding.

De sårede fra Istedslaget den 25. juli 1850 køres til Flensborg. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Den 3. kom vi til Haderslev.

Den 4. kom vi til Aabenraa.

Den 5. kom vi til Bataljonen i Dybbøl, der holdt vi rasdag.

Den 7. kom vi til Adsbøl.

Den 8. kom vi til Rinckenæs. Der blev den første mand af vore skudt, det var en jæger.

Og søndagen den 9. stødte vi på fjenden en lille mil denne side på Flensborg, men slog dem og tog 800 til fange.

Det så elendig ud, thi der lå både heste og karle, nogle døde og andre sårede. Tillige lå der så meget tøj, som var trukket af de sårede, så det så jammerlig ud.

Omtrent kl. 6 gik vi ind i Flensborg og blev modtaget af borgerne med megen jubel, vi gik en lille halv mil ud til en by, som hedder Adelby, hvor vi blev indkvarteret i præstegården.

Der var præsten rømt, og sønnen, som var med i slaget, blev bragt død hjem.

Den 10. kom vi til Ausage, og den 11. til Misunde.

Der forblev vi til den 23. Nogle blev taget til fange af 1. kompagni og langfredag den 21. april var 1. kompagni i fægtning med tyskerne. Da blev der en tamboe skudt, og en døde nogle få dage

derefter, og der ligger flere farligt såret, som næppe er håb om.

Den dag var jeg i kirke i Cosel til brudevielse; der var kun to mand i kirke foruden brudeparret. Den nat lå vi i Cosel.

Lørdag eftermiddag kom der hastig bud, at fjenden rykkede frem; vi trak os altså tilbage til Misunde, og påskemorgen angreb fjenden os der, dog uden at de kunde gøre os noget, thi vi lå dækket. De fyrede rask sammen den hele dag. Dog blev kun tre såret af vores. Den ene var en artillerist. Han fik den ene hånd skudt af.

Ved Slesvig var endnu værre kanonade. De afbrændte byer og sloges hårdt fra kl. 10 om formiddagen til aften, men da preussernes antal var mere end dobbelt så mange som de danske, måtte de retirere.

Om aftenen kl. 7 faldt fjenden os i ryggen ved Misunde, og omtrent to hundrede alen bag, hvor jeg holdt med hestene, skød de på nogle dragoner, som holdt ved bagagen.

De undløb og kun én blev såret, men bagagen blev taget. Vores bagage og ni mand blev også taget i en by, som hedder Tolk.

Men da vi havde retireret hele natten først til Slesvig på en fjerdingvej nær, da erfarede vi først, vores var slået tilbage og Slesvig besat med preussere. Vi måtte altså tilbage igen og til Tolk.

Om morgenen, da vi kom, løb skildvagterne, som stod ved vores fanger, og de kom med os, men fire blev dog borte. Omtrent kl. 11 kom vi til Flensborg og blev indkvarteret. Men kl. 4 blev der gjort alarm, at preusserne rykkede frem, og vi måtte retirere.

Så løb alle i største uorden ud af byen, så det så frygtelig ud. Ja, det var en stor skam for den danske arme, som de løb fra deres tøj.

Fjenden var ikke så nær, så vi holdt

uden for byen til aften, derpå retirerede vi $\frac{1}{2}$ mil tilbage til en bro, hvor vi lå til om morgenen kl. 4.

Tredje påskedag fortsatte vi til Sønderborg og derfra $2\frac{1}{2}$ mil på landet til Lysabild præstegård, hvor vi ankom kl. 2 om natten.

Der blev vi til torsdag den 27. Da flyttede vi til Mommark Færgegård, hvor vi kun blev til lørdag, da flyttede vi tilbage igen til Lysabild præstegård. Der blev vi til den 3. maj.

Da rejste vi til Mommark Færges og skulle om bord og afgå til Assens i Fyn. Bataljonen gik om bord og afgik omtrent kl. 11.

Men hestene kunne ikke komme ombord; vi skulle altså til Høruphav, hvor vi ankom kl. 3.

Der kunne vi ikke heller komme ombord den dag. Vi marcherede da til Tand-slet, hvor vi blev indkvarteret.

Torsdag middag gik vi ombord med hestene. Dog blev vi liggende stille til søndag morgen. Da afgik vi og ankom til Fåborg kl. 1.

Der talte jeg med min broder Mads på Skibsbroen.

Vi fik afskibet og ankom til Horne kl. 4, hvor vi med glæde blev modtaget af mine forældre og venner og bekendte og blev der om natten.

Om lørdag morgen kl. $6\frac{1}{2}$ afgik vi fra Horne til Assens og derfra til Sandager, hvor vi blev indkvarteret, og søndagen den 7. maj sluttede vi til bataljonen på forpagtergården Sparretorn ved Fønskov.

Men ak! Hver sommer varer kun så kort.

Ret som den kommer

Flyver den atter bort.

Mens dens billed dog består og forynger år for år.

Hjertets banken

Siger mig, at tanken

har evig vår.

Kommunalreformen i 1970 i et nordalsisk perspektiv

Af ANTON NIELSEN

For 30 år siden blev 124 sognekommuner og de fire købstadskommuner i Sønderjylland sammenlagt til 23 nye primærkommuner. Daværende kæmner i Nordborg Anton Nielsen fortæller om sammenlægning af sognekommunerne på Nordals og de efterfølgende økonomiske problemer.

Indledning

Lige nu blomstrer samarbejdet mellem kommunerne som aldrig før. Det skyldes blandt andet, at kommunerne siden kommunesammenlægningerne i slutningen af 1960'erne og i 1970 har fået overdraget en lang række nye opgaver, som er af en sådan art og af et sådant omfang, at den enkelte kommune ofte hverken har ressourcerne eller ekspertisen til at løse dem. Samfundsudviklingen har i de forløbne år generelt set også medført en mere og mere indviklet lovgivning på mange af de områder, som kommunerne også forud for reformen i 1970 har løst.

Situationen i 1960'erne, hvor diskussionen om en ny kommunestruktur tog sin begyndelse, var en noget anden end i dag og dog. En meget stor del af de mindre kommuner beskæftigede kun en enkelt medarbejder i administrationen. Typisk var der tale om en forhenværende mejerist, som på grund af datidens mangel på administrative hjælpemidler besad store evner i talbehandling og regnskabsføring. Det var faktisk også meget vigtige forudsætninger i en tid, hvor de månedlige udbetalinger af alders- og invaliderente og opkrævningen

af skatter fyldte meget i kommunekontorets hverdag.

I enkelte kommuner var sognerådsformanden eneste administrative medarbejder, bistået af et sognerådsmedlem, der fungerede som kasserer. Folkeregisteret havde sin plads under divanen i sognerådsformandens dagligstue og kunne ikke bruges, når kommunens førstemand, som i disse kommuner ofte var landmand, sov til middag.

Den stigende industrialisering og afvandringen fra landbruget betød, at byerne og ikke mindst kommunerne i de ofte meget attraktive naturområder ved fjordene voksede ind til byerne.

Det var typisk de bedste skatteydere, som bosatte sig i omegnskommunerne, hvorved byernes beskatningsgrundlag blev svækket, uden at byerne havde mulighed for at nedregulere mange af de større offentlige servicefaciliteter som bl.a. teater, museum, svømmehal og bibliotek, der var til rådighed der.

Kravet om et niårigt skoleforløb i samme skole var umuligt at opfylde i de mindre kommuner, som havde fælles mellem- og realskole med andre kommuner. Enkelte kommuner havde endog ikke den syvklassede skole, som var normen, og løste undervisningsforpligtelsen ved aftaler med nabokommuner.

Situationen på Nordals

På Als var der tolv sognekommuner og tre kommuner med større byer (Augustenborg, Nordborg og Sønderborg). Seks af sognekommunerne - Egen, Sven-

strup, Havnbjerg, Oksbøl, Pøl og Holm-udgjorde sammen med Nordborg kommune det gamle Nørre Herred. Da diskussionerne om ændringer i kommuneinddelingen startede i midten af 1960'erne, var der imidlertid næppe nogen, som forestillede sig dette område som en kommune.

Der var i det hele taget ikke den store interesse for kommunesammenlægninger på de møder, kommunalreformkommissionen afholdt rundt om i landet med emnet på dagsordenen. Det betød efter manges opfattelse en svækkelse af demokratiet, når færre skulle være med til at træffe beslutninger om lokale forhold.

Visse enkeltpersoner, sognekongerne, som sognerådsformændene ofte blev kaldt, havde også svært ved at acceptere hele snakken om større kommuner.

På Nordals havde de to store kommuner, Havnbjerg og Nordborg, hver sin sognekonge, som dog var blevet vant til at samarbejde om problemerne i forbindelse med den store boligvækst, der var resultatet af Danfoss' ekspansion. Begge havde også vist særdeles gode evner til at samarbejde på dette område.

Drøftelserne om kommunestrukturen pegede i starten frem mod 2½ kommune på Nordals. Der var således ikke tvivl om, at Holm, Pøl og Nordborg, som i forvejen havde en del aktiviteter sammen, skulle være en kommune, og at Havnbjerg og Svenstrup kommune skulle være den anden, idet Danfoss' administrationsbygning lå hen over kommunegrænsen. Oksbøl kunne så vælge frit på hylderne. Egen samarbejdede allerede med Augustenborg omkring skolevæsenet, så de to var således på en måde forlovet med hinanden.

Den tiltagende industrialisering medførte krav fra befolkningen om flere servicetilbud som børnehaver og aldersoms-/plejehjem, som blev løst kommunerne imellem ved hjælp af samarbejds-

Mange forhold spillede ind på det kommunale samarbejde på Nordals, ikke mindst Danfoss og konsekvenserne af virksomhedens eksplosive udvikling. Det gjaldt bl.a. Havnbjerg og Svenstrup kommuner, der delte værtskabet for Danfoss' store administrationsbygning. Foto: Museet på Sønderborg Slot.

aftaler. Netop disse samarbejdsforhold var også en del af årsagen til snakken om ændringer i strukturen, idet samarbejdsaftalerne var med til at sløre, hvem der tog beslutningerne, og hvem der havde ansvaret over for befolkningen.

Forhandlingerne

Et stykke inde i debatten og processen dukkede et nyt mål op på baggrund af de riges udflytning fra bykernen til omegnskommunerne, nemlig «Et bysamfund - en kommune», og selv om det ikke var helt den samme problemstilling på Nordals som omkring byerne, måtte alle erkende, at Nordals erhvervsmæssigt var et samfund. Det gav en helt ny vinkel på strukturdebatten, og samtidig blandede indenrigsminister Poul Sørensen sig konkret i sagen.

På et møde den 31. januar 1968 gjorde han det helt klart for medlemmerne af de alsiske sogneråd og byråd, at der nu ikke længere var tale om sammenlæg-

ninger ad frivillighedens vej. Hvis kommunerne ikke selv kunne finde ud af det, ville Indenrigsministeriet fortælle dem, hvordan det skulle være.

Mødet med Poul Sørensen satte gang i debatten, og der blev afholdt nye sammenlægningsmøder, som resulterede i, at der var enighed om, at de seks nordalske kommuner skulle gå sammen til én. Der blev nedsat et sammenlægningsudvalg, som bestod af to medlemmer fra hver af de deltagende kommuner. Borgmester Peter Blomgren, Nordborg, blev formand for udvalget, som i løbet af sommeren 1968 afholdt flere møder, hvor betingelserne blev drøftet og efterfølgende godkendt i de enkelte kommunalbestyrelser.

Den administrative organisation blev ligeledes fastlagt, så det forberedende arbejde kunne gå i gang. Man drøftede servicestandard på alle områder, og da ingen mente, at nogen borger skulle have reduceret service, blev resultatet et generelt løft af servicen på alle tænkelige områder.

Ved årsskiftet 1968/69 var man langt fremme med planlægningen, og aftalen var underskrevet af de seks kommunal-

bestyrelser. Alt var sådan set klar til den 1. april 1970.

Men samtidig var der rigtig gang i debatten om strukturen på den sydlige del af Als. Skulle resten af øen uden for Sønderborg være én kommune? Egen ville kun være med til en sammenlægning af Augustenborg, Asserballe-Notmark og Egen, som de tre parter havde forhandlet om et stykke tid, mens andre ville have flere af kommunerne på midt-/sydøen med. Egen begyndte nu også at forhandle med Nordals.

Den 20. maj 1969 besluttede Sønderborg Amtsråd, at der skulle være tre stor-kommuner på Als, og at Egen skulle sammen med Augustenborg. Men Egen sogneråd havde nu besluttet sig for at gå til Nordals og ville ikke ændre på denne beslutning. Den 19. juni 1969 besluttede kommunalreformkommissionen under Indenrigsministeriet at efterkomme Egens ønske om at komme til Nordals.

Det forlyder, at Egens brud med Augustenborg kommune skyldtes, at man ikke kunne blive enige om placeringen af administrationen, som Egen ville have placeret i Notmark. Sandheden er nok nærmere, at de to stærke

Nordborgs borgmester Peter Blomgren (1903-1976), Nordborg, der stod i spidsen for planlægningen af den nye Nordborg kommune, men som ikke blev borgmester efter sammenlægningen den 1. april 1970. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Nordborg kommune.

socialdemokrater, Jørgen Jørgensen, borgmester i Augustenborg, og Jens Chr. Jensen, sognerådsformand i Egen, ikke kunne blive enige om, hvem af dem der skulle være førstemand i den nye kommune.

Spørgsmålet skulle selvfølgelig også behandles af de seks nordalsiske kommuner, og kun Holm sogneråd sagde nej til Egens optagelse i fællesskabet. Nu var det gamle Nørre Herred samlet igen, og forvaltningen kunne gå i gang med at kreere endnu en organisationsplan.

Valget den 3. marts 1970 blev den helt store gyser, hvor socialdemokraterne fik ni mandater og den borgerlige fællesliste otte mandater i byrådet. Nordborgs borgmester, Peter Blomgren, havde stået i spidsen for hele forberedelsesarbejdet til den nye kommune og havde udmærket sig ved ikke at blande sig i detaljer, så administrationen fik noget af et chok, da det stod klart, at han næppe blev borgmester i den nye kommune. På det konstituerende møde den 17. marts 1970 blev Jens Chr. Jensen, Guderup, valgt som borgmester i den nye kommune.

Jens Chr. Jensen var noget betænkelig ved at overtage posten som borgmester, men havde forinden sikret sig Blomgrens støtte, hvis der skulle blive behov for det. Dette forhold siger en del om både Peter Blomgren og Jens Chr. Jensen, men også om lokalpolitikken på den tid og er vel årsagen til, at den første byrådsperiode trods meget store vanskeligheder - ikke mindst økonomiske - forløb uden de store politiske slagsmål.

Det første budget

Et af de store politiske problemer i forbindelse med sammenlægningen var det nye budget for tiden 1. april til 31. december 1970, idet det kommunale regnskabsår skulle omlægges, så det svarede til kalenderåret.

Sammenlægningsudvalget havde udarbejdet et realistisk budgetforslag, som skulle godkendes af samtlige kommunalbestyrelser (53 medlemmer) i et fælles møde. Budgettet var selvfølgelig højere end summen af budgetterne i kommunerne tilsammen det foregående år, tillagt en beregnet inflation, som på det tidspunkt ikke var helt lille, samt den stigning i serviceniveauet, som var en følge af, at ingen af de deltagende kommuner ville sænke servicestandarden på nogen som helst måde.

I sammenlægningsudvalget var der rimelig enighed om budgettet, men man forudså, at det næppe ville være muligt at få det godkendt i denne store forsamling, hvoraf de fleste medlemmer var på vej ud.

Det var en hård knude at løse, men sammenlægningsudvalget havde et lyst hoved, som foreslog, at man måtte nøjes med det budget, som man kunne komme igennem med, og så her i det første kildeskatteår blot skønne indtægterne lavere, end de ville blive. Det var der ingen, der kunne gennemskue, og sådan blev det. Ingen af medlemmerne i sammenlægningsudvalget røbede fidusen over for de andre kommunalbestyrelsesmedlemmer.

Det første år indbragte skatterne ikke blot dækningen af de for lavt budgettede udgifter, men også en forøgelse af kassebeholdningen med 7 mio. kr., og da nu flertallet var fuppet første gang, blev man nødt til at holde gode miner til slet spil anden gang, da man i midten af 1970, endnu uvidende om skatteindtægterne i det løbende år, skulle udfærdige budgettet for 1971. Ved regnskabsafregningen for 1971 viste det sig, at det havde givet 11 mio. kr. til forøgelse af kassebeholdningen.

For at sætte tallene lidt i relief skal det nævnes, at hele budgettet for de første tre kvartaler i 1970 var på ca. 20 mio. kr.

På den måde fik den nye Nordborg Kommune et solidt økonomisk fundament at starte på.

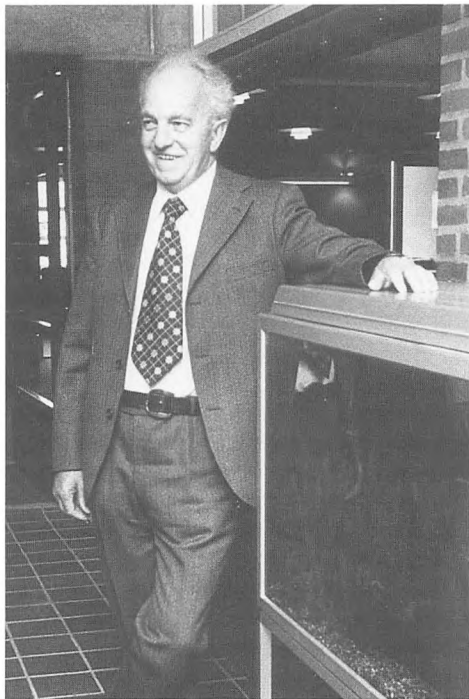
Men det var nu også nødvendigt, for det viste sig, at næsten alle kommuner havde sørget for sig selv inden sammenlægningen på fællesskabets regning. Der var således i flere kommuner udført asfalteringsarbejder på mange små veje i det sidste selvstændige år, som skulle betales over de næste fire år.

Budgetterne for 1969 var undervurderet på udgiftssiden og overvurderet på indtægtssiden, så på skiftedagen den 1. april 1970 kunne kun én kommune stolt fremvise en kassebeholdning på 300.000 kr.. Det var alle meget imponerede over, indtil passiverne noget senere blev gjort op, og det viste sig, at netop dette beløb var tilvejebragt ved optagelse af en kassekredit dagen før i en lokal bank.

Ellers havde ingen af kommunerne likvide midler, så de lokale banker måtte i stort omfang finansiere den kommunale drift i slutningen af hver måned, indtil den månedlige afregning fra kildeskattedirektoratet kom. Dengang blev statsrefusionerne afregnet bagud, og det var mange penge, det drejede sig om. Til gengæld afregnede kommunerne statskatterne, som de opkrævede, bagud. Men ved kildeskattens indførelse skulle der ikke afregnes statskatter for januar kvartal 1970, så man forventede at få en god likviditet, når statsrefusionerne kom umiddelbart efter den 1. april 1970. Men her viste det sig, at en af de største kommuner i fællesskabet ikke havde afregnet sine statsskatter for sidste kvartal 1969. De blev modregnet i statsrefusionen, som skulle have pyntet på likviditeten.

Samme diskussion

I det hele taget dukkede der utrolig mange helt uforudsete problemer op i løbet

Jens Chr. Jensen (1921-1989), Guderup, der som borgmester skulle lede den nye og større Nordborg kommune i de første vanskelige år. Foto: Lis Sylvest. Lokallhistorisk Arkiv for Nordborg kommune.

af det første år, men de blev taklet af et godt samarbejdende byråd og en utrolig loyal administration, hvor mange i de første år arbejdede langt ud over det, man med rimelighed kunne forlange og forvente.

Lige nu går diskussionen om kommunestrukturen igen med nogenlunde de samme problemer og argumenter som for 35 år siden, men med langt bedre teknologiske værktøjer til brug for den kommunikation, som er tvingende nødvendig for at holde sammen på større enheder, og som samtidig gør det muligt på forhånd at analysere forholdene bedre end på den tid og derved sikre sig imod de helt store overraskelser.

Set og sket i grænselandet

Grænselandskronik

Af ESKILD BRAM

Verbale storme har stået omkring tilskuddene til det danske mindretal i Sydslesvig. Journalist Eskild Bram har set på diskussionen og andre begivenheder i grænselandet i juli kvartal

Det er svært at være mindretal, fordi det er så let.
(Niels Bøgh Andersen)

Der cirkulerer en del sørgmuntre historier om, hvordan godtfolk kommer for skade at forville sig rundt i Sønderjyllands historie. Det sker, at »man« bytter rundt på de to nationale mindretal på hver sin side af 1920-grænsen. Hvilket fint lader sig illustrere ved en tildragelse, som den mangeårige chefredaktør for mindretalsavisen »Der Nordschleswiger«, Jes Schmidt, kom til at opleve. Mens han sad i Folketinget for det hjemmety-ske parti og Erhard Jakobsens Centrum-Demokrater, oplevede han følgende: Schmidt havde haft at gøre med en kommunesammenlægning i Nordsjælland og havde efter en beboerrepræsentants mening optrådt så retsindigt, at denne spon-tant udbrød: »Jeg kan godt sige Dem, at efter at have lært Dem at kende, vil jeg også støtte Deres sag ved at melde mig ind i Grænseforeningen!«

Mindretalsmodellen

De to mindretal har gennem turbulente tider måttet gå gruelig meget igennem, før der kom bedre tider. Small is beautiful, hedder ét af tidens slogans. Det gjaldt nu ikke altid. Det var ikke beautiful at være dansk mindretal i Sydslesvig un-

der naziregimet, og hjemmetyskerne måtte i årene efter 1945 i moralsk hense-ende dele skæbne med deres moderland.

Tingene forandrer sig. Mindretallene fik deres statsligt garanterede frihedsbrev, et moderne Magna Charta, der har gjort megen gavn i det daglige. Det kan næsten blive for meget, jf. Bøgh Ander-sens ovenfor bragte paradoks. Ved fest-lige lejligheder bliver det med en kliché til, at hvis vi ikke havde mindretallene, måtte vi opfinde dem. Udtryk som bro-byggerfunktion mellem tysk og dansk i grænselandet har længe været sat på dagsordenen, mens man især på tysk side forelskede sig i glosen »Modellfall«. Lande med uløste etniske eller kulturelle problemer, og dem er der desværre nok af, var velkomne til at søge råd og dåd i det tolerante slesvigske område. Her havde man angiveligt fundet melo-dien. For styrken og ægtheden i et sandt demokrati skulle bl.a. måles på den måde, hvorpå demokratiet behandlede sine mindretal, det være sig også sådan-ne mindretal som religiøse, etniske, sproglige, ja sågar seksuelle mindretal. En kødannelse af opsøgende fra områ-der, hvor man har det skidt med hinan-den, f.eks. i Nordirland, Baskerlandet, det kaotiske Jugoslavien, eller hvor det måtte være, har vi dog endnu ikke set noget til.

Melodien, der blev væk

Bladet i bogen sig vender. I det forløbne kvartal oplevede vi en slags poetisk realisme i dialogen mellem tilskudsgivere og modtagerne af dansk støtte i Sydsles-

vig. Det startede med, at medlem af Folketingets rådgivende udvalg vedr. statens kulturelle støtte til danskheden i Sydslesvig, i daglig tale Femmandsudvalget, Torben Rechendorff, fhv. konservativ minister og næstformand i Grænseforeningen m.m., i en officiel tale stillede nogle retoriske spørgsmål om den danske stats ydelser sat i forhold til omfanget af det arbejde, der blev udført inden for kulturlivet i selve Sydslesvig. Det kunne være med henblik på Dansk Kirke i Sydslesvig eller prisen for udgivelsen af »Flensborg Avis« til relativt få sydslevigske abonnenter. (Se også Grænselandskronikken i Sønderjysk Månedsskrift nr. 9 side 245).

Dermed var ordet givet frit. Venstres folketingsmand i Sønderjylland, Erik Jacobsen, Kruså, kunne heller ikke dy sig. I nogle indlæg i »Jydske Vestkysten« trak han statens tilskudspolitik frem til kritisk beskuelse, hvad hverken Femmandsudvalgets formand, fhv. trafikminister J. K. Hansen, Sønderborg (S), eller Socialdemokratiets tidl. folketingsmand i Sønderjylland, Poul Quist Jørgensen, syntes lige var sagen.

Positiv reaktion i Sydslesvig

Reaktionen var en helt anden, end man måske kunne have ventet, i selve Sydslesvig. Formanden for den store danske paraplyorganisation, Sydslevigsk Forening, lærer Heinrich Schultz, tillige formand for den sydslevigske »rigsdag«, Samrådet, reagerede hurtigt og selvkritisk med nogle udtalelser til »Flensborg Avis«. Forholdene har forandret sig meget, sagde han. De danske organisationer har haltet bagefter med hensyn til at omstille sig. Nu bliver de indhentet af udviklingen, så det er på høje tid at gå i gang med en nødvendig omstrukturering. Udviklingen går i retning af én fælles sydslevigsk administration, en mere effektiv og forenklet administration. Det

kalder man eufemistisk for en »slankning«.

En aktiv personlighed i det danske skole- og foreningsliv dernede, Kirsten la Cour, var med på tanken og gik mere i detaljer. Hun forestillede sig, at flere af de ansatte i forvaltningen skulle bruge deres arbejdskraft andre steder f.eks. til at informere medlemskaren om, hvad der foregår. »Kræfterne bør i stedet bruges på den personlige kontakt og forbindelse til de mennesker, der viser engagement og energi på græsrodsplan.«

Mindretal i opbrud

Chefredaktør Bjarne Lønborg fremhævede i en kommentar i FIA. (18.8.) under overskriften »Mindretallet i opbrud« det positive i, at opbruddet kommer indefra i Sydslesvig, netop det, som skal give mindretalsorganisationerne det fornødne perspektiv i de kommende mange år. Det var væsentligt, hed det i kommentaren, at en række tabuer er ryddet af vejen. Ordret hed det til slut: »De strukturelle ændringer må og skal gennemføres, fordi der ellers kan opstå risici for, at økonomiske rammebetingelser pludselig tvinger til ukontrollerede indskrænkninger på præmisser, som ikke er mindretallets egne.« Læs: Pas på, at der ikke røres ved tilskuddene!

Også inden for Grænseforeningen i Danmark, hvis hovedformål ved stiftelsen i 1920 formuleredes som »ved alle midler såvel åndeligt som materielt at udvikle danskheden i Sønderjylland, særligt syd for grænsen«, er nye toner kommet frem. FIA. gengav den 13. september en pressemeddelelse udsendt af Grænseforeningens to lokalforeninger i Københavns Amt og Roskilde Amt. De må konstatere, at der kan sættes spørgsmålstegn ved, om det er rimeligt, at den danske stat skal betale så mange penge til det danske kulturarbejde syd for grænsen. Mindretallet taler ikke dansk nok,

og »Flensborg Avis« har for få abonnenter, hedder det bl.a. Ledelsen dernede tager ikke hensyn til græsrodderne. Konsekvensen kan i sidste instans blive, advarer de danske grænseforeninger, at mindretallet snart må »lukke«. Det sidste er formentlig tænkt som et alvorsord, mens tid er, ikke som en bombastisk trussel.

De to foreninger ønsker også at høre den anden part i sagen og har derfor indbudt fhv. landdagsmand Karl Otto Meyer og fhv. minister Knud Enggaard (V) til en åben debat om det brændende spørgsmål.

»Historiske røster«

Denne udgang har affødt skepsis i selve Sydslesvig. Der spørges, om kritikerne forstår at spørge ind til den sydslesvigske nutid, og fremføres, at sydslesvigerne selv bør styre debatten. De to indbudte talere betegnes som »historiens røster«, vel en påmindelse om, at disse brave mennesker repræsenterer et anakronistisk mindretalssyn.

Den unge sydslesviger, cand.jur. Sten Harck, der i begyndelsen af september 2000 udgav en bog om Europarådets hensigtserklæring om forholdene for de nationale mindretal, medlem af det sydslesvigske Samråds »idetank« til ændring af mindretallets struktur og administration«, gik ind i debatten i et interview med FLA. den 6. september. Han rådede til at tage fat om nælden med det samme.

Harck mente, det ville være sundt at få folk udefra til at se på forholdene med udgangspunkt i, at det danske mindretal i Sydslesvig tæller omkring 20.000 mennesker og ikke, som man ellers hører, 50.000. »Man kan undre sig over«, sagde Harck videre, »hvordan mindretallet fungerer i Sydslesvig, og hvordan det får lov til at overleve på egne præmisser. Råbet om flere penge er ved at

miste sin kraft. Jeg kan blive helt harm over at høre bemærkninger fra ægteparansat i mindretallet om, at det rige Danmark har råd til at øge støtten til Sydslesvig. Folk, der siger sådan, er ude af takt med det danske samfund«.

Velkommen til et nyt sprog

Et andet ømt punkt inden for kulturarbejdet er det danske sprogs stilling i Sydslesvig. I begyndelsen af september præsenterede Karen Margrethe Pedersen, lektor i sprogforskning ved Institut for Grænseregionsforskning i Aabenraa, et videnskabeligt arbejde på næsten 700 sider om det komplicerede emne. Undersøgelsen i marken har stået på i tre år og er finansieret af Carlsbergfondet. Konklusionen er både overraskende og fremadrettet. Det er ikke en ny konstatering af, at hjemmesproget hos de fleste danske familier er tysk. Sprog og sindelag følges ikke nødvendigvis ad. Det kendes andre steder i Europa, f.eks. i forholdet mellem en tysk dialekt og fransk sindelag i Alsace.

Videre understreges det, at sønderjyske dialekter er så godt som ude af billedet. I stedet har der udviklet sig en særlig sydslesvigske sprogart, et blandingsprog, hvor det danske benytter sig af direkte oversættelser fra tysk. F.eks. hø-

Som den første by i Sønderjylland har i Sønderborg oprettet en Natteravnpatrulje af forældre, der vil holde øje med de unge, når disse tager natten som deres egen. Logo: Der Nordschleswiger.

Lektor Karen Margrethe Pedersen præsenterer sit værk om det danske sprogs stilling i Sydslesvig. Forskningsprojektet, der har strakt sig over tre år, er finansieret af Carlsbergfondet. Det er herved endnu engang bekræftet, at der er øl i bunden af dansk kunst og videnskab. Foto: Lars Salomonsen, Flensborg Avis.

rer man husmester fra tysk Hausmeister, hvor dansk har pedel eller vicevært. Selv har jeg hørt vendingen: Jeg tabte min mand i krigen, i betydningen mistede (verlor). Karen Margrethe Pedersen taler ikke om sprogforbistring, men om en sproglig mangfoldighed, som er ganske imponerende. Forfatteren er vist den første, der har haft øje og øre for, at mindretallet vil kunne bidrage med en sydslesvigsk sprogmodel for tosprogethed. Derved kan den i bedste fald blive en model for det flersproglige og multikulturelle Europa, der er under udvikling.

»Nyttige idioter«

Det tyske mindretal i Nordslesvig fik en skarp projektør sat på sig på en ret så

uventet måde. Pludselig blev det engang så almægtige østtyske efterretningsorgan Stasi, denne uhyggelige stat i staten, sat i forbindelse med den tyske folkegruppe i Nordslesvig. Det skete i en stort opsat artikel i »Der Nordschleswiger«, præsenteret af chefredaktør og leder af mindretallets sekretariat i København, Siegfried Matlok. Denne mindretallets allestedsnærværende ekspert i udlægning af teksten havde fået opsporet en fhv. oberstløjtnant i Stasi, Eckardt Nickol, der siden 1998 har boet i Sønderjylland sammen med en dansk veninde.

Hr. Nickol havde meget at fortælle, således at den østtyske udlandsspionage i Danmark også havde forstået at gøre brug af folk inden for mindretallet. Det vigtigste formål hermed var at skaffe sig

oplysninger om kontaktpersoner i Slesvig-Holsten. I denne forbindelse prøvede man at udnytte hjemmetyskere, der havde gjort tjeneste i den tyske værne-magt under sidste krig, altså havde en nazistisk fortid. Endelig kunne Stasi infiltrere i det nationalt blandede område i Nordslesvig, hvor det var muligt at anbringe DDR-borgere og give dem en ny identitet, også som danske statsborgere, og eventuelt benytte dem som kurerer. Ingen nævnt, ingen glemte, frem for alt skulle de døde lades i fred.

Kapitlet Stasi og Sønderjylland er tilsyneladende mindre dramatisk, end det kunne lyde. Skæg og blå briller har ikke været inde i billedet. De fleste informanter har været tappet (»abgeschöpft«) uden nødvendigvis at have været klar over, hvad deres oplysninger skulle bruges til. De var, med et ofte brugt citat af Lenin, slet og ret »nyttige idioter«.

»Æ synnejysk Forening«

Det ser glædeligvis ud til, at den forholdsvis nystiftede forening »Æ synnejysk Forening«, som både danske og tyske kan deles om, er blevet til mere end en døgnflue. Siden stiftelsen den 27. januar år 2000 og frem til blot et halvt års tid senere har der kunnet mønstres 360 medlemmer. Hvis dette tempo kan holdes, peger pilen frem mod de 500. Glæden ved at benytte en god, gammeldags dialekt, et hævdundet folkesprog, udspringer af en vis konservatisme, men det udelukker ikke benyttelsen af moderne arbejdsredskaber. Foreningens hjemmesider på internettet

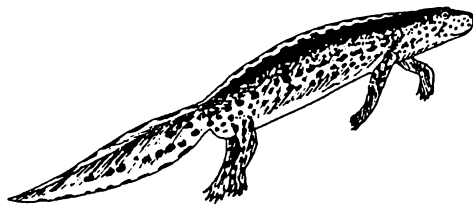
(www.synnejysk.dk.) benyttes af flere og flere. Her kan man bl.a. more sig med en ordbog over den sønderjyske dialekt. Der skal endvidere nævnes en medlemsaften i Rebbølcentret, hvor det sønderjyske kaffebord bugnede, hvor man sang sønderjyske viser og sange, og hvor der var lejlighed til en lille »holdsnaak« om

foreningens fortsatte virksomhed. En-tre meldte der sig blandt de 110 deltagere. Det var praktisk talt fuldt hus.

Et opkvikkende kvæk

Man behøver ikke at være miljøfanatiker for at glæde sig, hver gang den moderne teknik overkommer at bøje af i tilfælde, hvor en sjælden dyreart er truet. I nyere udgaver af lærebøger i biologi er der blevet plads til lektor Agnete Bisgaard ved Aabenraa Gymnasium. Ved et tilfælde opdagede hun, at den farvestrålende bjergsalamander, der i tidernes morgen er udvandret fra Alperne, helt overraskende levede i nogle vandhuller syd for Aabenraa. Det var på dette tidspunkt ukendt, at den lille firbenlignende padde overhovedet fandtes i Danmark, hvor den dog indtil videre kun er kendt fra Aabenraaegnen. Det tjener den dag i dag lektor Bisgaard til ære, at hun ene, men stærk førte en lang kamp mod Vejdirektoratet for at få ændret den projekterede linieføring for en tilkørselsvej til motorvejen vest for Aabenraa og derved forhindrede en masakre på de uanselige amfibievæsner. Salamandre overvintrer på land, men i følge naturens orden må de hvert forår krybe til vands for at yngle.

Vejdirektoratet bøjede sig. I Haderslev har militæret nylig gjort ligeså. Igen drejede det sig om liv og død for en lille uanselig padde: Den grønne løvfrø, som vi drenge fangede, puttede i et syltetøjs-

En sjælden bjergsalamander, som Vejdirektoratet gik af vejen for og derved skånede.

glas sammen med en lille stige, som man kunne få trofæet til at kravle op ad. Nu er det heldigvis slut, fordi frøen er ved at være en sjælden skabning. Dens nordgrænse er Århusegnen. Et mindre antal lever på den militære eksercerplads nord for Haderslev, hvor løvfrøerne har deres biotoper omkring 35 vandhuller. De kun 4 cm lange væsner har det skidt i selskab med bæltedrevne køretøjer og store sol-daterstøvler. Derfor har garnisonen sammen med Skov- og Naturstyrelsen udarbejdet en redningsplan og nogle plejeforanstaltninger. Der bliver bl.a. udlagt sikkerhedszoner omkring vandhullerne. Målet er ikke alene at redde, hvad redtes kan, men helst at bringe bestanden betydeligt i vejret. Arten er trængt tilbage, fordi dens ynglepladser i rent vand ødelægges. (JV)

På kryds og tværs

4. august: Historiecenter Dybbøl Banke vil udgive en bog om krigen 1864 og

Fra den lensgrevelige Schackfamilies fotosamling, der er overdraget til Institut for Sønderjysk Lokalhistorie i Aabenraa, er hentet dette sjældne daguerreotypi fra 1850'erne.

forsyne den for Danmark ulykkelige, på længere sigt lykkelige begivenhed med citater, beretninger og billeder fra både dansk og tysk side. Forfatteren er Hans Henrik Holden Jensen, der i årevis har beskæftiget sig med emnet. Sønderjyllands Amt har bevilget 10.000 kr. til projektet. (No.)

Med »Banegården - Kunst og Kultur«, Det sønderjyske Landsbibliotek og »Kultursamvirke«, alle Aabenraa, som udgiver planlægges en kulturkalender for hele Sønderjylland. Tanken er at udsende en folder hver tredje måned med angivelse af terminer for kunst- og kulturudstillinger, muligvis med en mere omfattende aktivitetskalender. Hvis amtet går ind for planen, må der regnes med en udgift på ca. 20.000 kr. pr. kvartal. (No.)

Institut for Sønderjysk Lokalhistorie har katalogiseret en fotosamling på flere tusinde billeder, der illustrerer den lensgrevelige Schackslægts liv gennem århundreder. Da den sidste lensgreve til Schackenborg i Møgeltønder, afdøde Hans Schack, i 1993 flyttede til Alsace, efter at slottet var blevet overdraget til prins Joachim, overlod han hele den vidt forgrenede slægts billedsamling til instituttet. Det drejer sig om optagelser lige fra fotografiets pionertid i 1840'erne frem til midten af 1950'erne, en periode, der også afspejler fotografiets tekniske udvikling gennem hundrede år. (Fl.A)

Museumsplanerne i Aabenraa

11. august: Ledelsen af det tyske, private skolevæsen i Nordslesvig meddeler, at der ved det nye skoleårs begyndelse i de 13 tyske privatskoler i Sønderjylland er indskolet 133 børn i førsteklasse. Det er seks elever flere end ved skoleårets begyndelse sidste år. Det samlede elevtal andrager herefter 1.253 mod 1.268 året i forvejen. Den største stigning i elevtallet er noteret i Haderslev, Gråsten og

Lunden på Nordals, ellers ikke just mindretallets kerneområder. (No.)

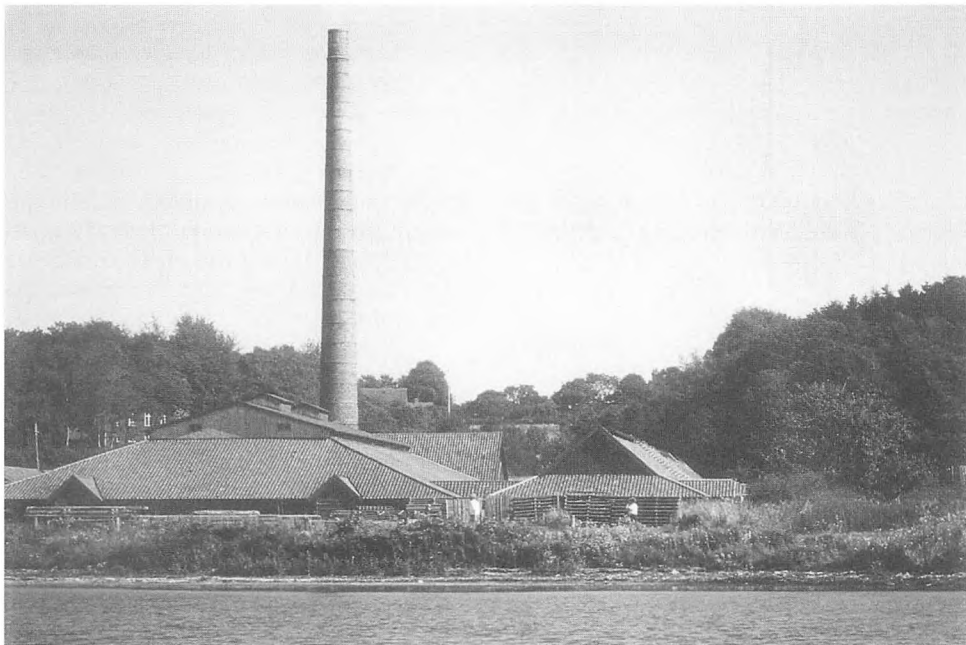
18. august: Forhandlinger mellem Sønderjyllands Amt og Aabenraa Kommune er resulteret i, at Aabenraa Museum ved H. P. Hanssens Gade, grundlagt 1887, og hvis nuværende hovedbygning er fra 1937, skal renoveres for syv mio. kroner, fordelt over to etaper. Museumsprojektet vedrørende Brundlund Slot skal fremtidig alene sortere under Aabenraa Kommune (No.)

Kulturminister Elsebeth Gerner Nielsen besøger det tyske mindretal. Hun lod ved denne lejlighed nogle elskværdige ord falde om vigtigheden af at have en dialog gående på tværs af den danske og den tyske kultur. »Det gælder ikke om at fylde kløfterne ud, men i stedet glæde sig over de kulturelle forskelle«. Som en særlig udmærkelse udtalte ministeren, at det havde været en fornøjel-

se at opleve den styrke, der stadigvæk er til stede i det tyske mindretal, for en sådan styrke er hele tiden med til at bidrage til fornyelsen af det danske samfund, hed det. (JV)

21. august: Smertensbarnet Historiecenter Dybbøl Banke er igen blevet beskudt, denne gang af Sønderborg Byråd, der har afvist at støtte driften af centret med yderligere 250.000 kr. Dette medfører økonomiske vanskeligheder set i sammenhæng med, at Undervisningsministeriet har halveret sit tilskud fra 1,2 mio. kr. til 600.000 kr. på sidste års regnskab. Det er antydnet, at en udvej kunne være en form for sammenlægning med »stobrebror«, Museet på Sønderborg Slot. (JV)

24. august: Hvem kan sige Dybbøl Banke uden at tænke på den historiske mølle? En undersøgelse har vist, at møllen, tvende gange skudt i grus, har lidt så megen skade i forbindelse med de-

Teglværksmuseet Cathrinesminde ved Flensborg Fjord. Foto: Museet på Sønderborg slot.

Det idylliske fiskerleje Siseby på Sliens sydside i Svans. Ejeren, Christoph zu Schleswig-Holstein, protesterer, fordi en totalfredning vil stække udvidelsesmulighederne. Foto: Slesvigland.

emberorkanen 1999, at der muligvis må ofres et par mio. kroner i reparationsomkostninger. (Jllp.)

Teglværker som studieobjekter

4. september: Flere og flere sønderjyske patienter tager til en privatklinik i Flensborg for at blive scannede. Ventetiden er gennemsnitlig fire dage, mens der må regnes med en væsentlig længere ventetid ved de sønderjyske sygehuse. En scanning i Tyskland koster mellem 2.000 og 4.400 kroner. (No.)

8. september: Sønderjyllands Amt udgav for ti år siden en bog om sønderjyske kunstnere. En ny og større oversigt er lagt på Internet, hvor det er blevet

lettere at føre den ajour. Et sådant follow-up skal i fremtiden udføres af Kunstmuseet på Brundlund Slot. 51 kunstnere præsenterer sig selv og viser prøver på deres arbejde. (JV)

21. september: Det er et godt spørgsmål i en historisk quiz, hvilken industrigren, der var den største ved Nordslesvigs overgang fra tysk til dansk styre i 1920. Det var faktisk teglværkerne ved Flensborg Fjord, jf. den elegante, gule mursten, Flensborgstenen.

Omkring år 1900 taltes alene på denne egn ca. 40 større og mindre teglværker med over 600 beskæftigede, et tal, der skal ses på baggrund af en industrisvag landsdel. Tilbagegangen ses bl.a.

af, at ét af teglværkerne nu er museum (Cathrinesminde ved Iller Strand), og at et andet har været åsted for en kriminalfilm. Tre af de tilbageværende dannede den 23. september rammen om et videnskabeligt indslag i forbindelse med arrangementet »Geologiske Dage«. En af Danmarks fineste aflejringer af issøler kunne ses ved Fiskenæs, og leret udnyttedes på Gråsten Teglværk. (Pol.)

Hel landsby fredes

Der er eksempler på, at en hel gade fredes, f.eks. Slotsgade i Møgeltønder, men at en hel landsby får fredningsstatus, hører til sjældenhederne. Det vil ske med det hertugelige fiskerleje Siseby under Schleswig-Holstein-Glücksburg-dynastiet. Den idylliske bebyggelse direkte ved fjordbredden af Slien omfatter 30 stråttækte huse fra det 16. til det 19. århundrede og er af stor kulturhistorisk værdi. En del af husene, der oprindeligt tjente som arbejder-, funktionær- og fiskerboliger, lejes om sommeren ud som feriehus. Patronatskirkens gamle orgel er en musikhistorisk sjældenhed. Det er Jürgen Marcussens første opus fra 1819-20. Den beskedne begyndelse blev til Marcussen & Søns verdenskendte orgelbyggeri i Aabenraa. Efter en udskiftning af orgelværket i 1969 blev Siseby-orglet efter en landsindsamling genopstillet og ibrugtaget i Haderslev Domkirkes nordre korarm.

Imod totalfredningen af Siseby er - forståeligt nok - ejeren af de fleste bygninger, Christoph, prins til Schleswig-Holstein. Prinsen er ikke interesseret i at få de turistmæssige udviklingsmuligheder indskrænket. (FlA. + No. + EB)

27. september: Den danske regering har lagt 2,8 procent i pris- og lønregulering til bevillingerne til Sydslesvig for det kommende år. Det udløser 257.000 DM mere end først projekteret. Pengene går til Dansk Skoleforenings anlægsbe-

villing, som hermed når op på i alt 1,3 mio. DM i 2001. (FlA.)

Euro-chok i Sønderjylland

28. og 29. september: Resultatet af folkeafstemningen om Euroen brød i Sønderjylland to gange gennem nej-muren. For det første blev det allerede under stemmeoptællingen klart, at sønderjyderne havde kvitteret deres særlige proeuropæiske holdning og lagt sig tæt på den landsomfattende nej-protest. En nærmere analyse af stemmeafgivningen viste yderligere, at det tyske mindretal generelt og som en fuldstændig overrumpning havde negligeret partiparolens ja og var sluttet op bag flertalsbefolkningens nej. De hjemmetyske højborge Løgumkloster, Tinglev og Tønder præsterede ca. 51,5% nej-stemmer, mens de historiske dansk-danske kommuner Rødding og Sydals afleverede henholdsvis 50,8% og 53,9% nej-stemmer. Man forstår derfor godt, at formanden for Bund deutscher Nordschleswiger, dyrlæge Hans-Heinrich Hansen, Hejsager, var rystet over udgangen. En afgørende faktor for hjemmetyskernes valg har efter hans opfattelse været de konsekvenser, en tilslutning til Euroen kunne få for de danske sociale goder. (JV + EB)

FlA.	Flensborg Avis
No.	Nordschleswiger
Jllp.	Jyllands Posten
JV	JydskeVestkysten
RB.	Ritzaus Bureau
Pol.	Politiken
EB	Forfatterens kommentar

Henrik Ibsen og Sønderjylland

Af JENS KONGSTED LAMPE

Digteren Henrik Ibsen nærede en stærk kærlighed til Sønderjylland. Jens Kongsted Lampe har set på forfatterens forhold til landsdelen.

Der findes få digtere i Norden, som gennem deres værker er trængt så dybt ind i folkets bevidsthed som Norges Henrik Ibsen (1828-1906). Ubarmhjertigt har han blottet løggen i dens forskellige former og stillet kravet om, at livet skal leves i alvor og oprigtighed. Han er vel Norges eneste bidrag til verdenslitteraturen hidtil, som Selma Lagerlöf er Sveriges og H. C. Andersen Danmarks. Efter Ibsens død sammenfattede Harald Kidde hans virke i de stilfærdige, men rammende ord: »Hvorledes handler vi med det liv, der er vort, med de kræfter, der er vore?«

Selv om en del af det, der engang beundredes i hans digtning, med tiden har tabt glansen, vil hans ypperste værker beholde deres plads blandt de bedste, nordisk digtning har frembragt.

I Sønderjylland bør det ikke glemmes, at han ved flere lejligheder med iver gik ind for den danske sag og tog kraftigt til orde mod preussisk vold og undertrykkelse, ja - man kan ligefrem sige, at trods en længere periodes gæld til hjemlige sagn, folkeviser og historie var det begivenhederne omkring den dansk-tyske grænse i 1848 og 1864, der vakte ham til hans gerning.

Søger man 5-6 led tilbage i hans slægt, finder man indvandrere fra Danmark. Hans tipoldefar var fra Møn. En anden af forfædrene, Cappeln, var indvandret sydfra.

Allerede som skoledreng i Skien var han levende optaget af tidens begiven-

heder. Historie, tegning og religion var hans yndlingsfag. Som ung apotekerdiscipel i Grimstad blev han stærkt bevæget af at læse om februarrevolutionen 1848 i Tyskland og om oprørene i Østrig, Norditalien, Bøhmen og Ungarn samt om den slesvigske treårskrig. »Jeg skrev en lang række sonetter til kong Oscar, nærmest, så vidt jeg husker, indeholdende en opfordring til at sætte alle smålige hensyn til side og ufortøvet, i spidsen for sin hær, at rykke brødrene til hjælp på Slesvigs yderste grænser«, skriver han. Disse sonetter, der i deres helhed er trykt på tysk, er ikke særlig lovende, hverken i form eller indhold, men sympatien for Danmark, begejstringen for skandinavismen og harmen over den preussiske trang til ekspansion er dog ægte nok:

»Men glem ej, nordmænd, ørnen udspænder kloen - husk, den er ej fjern: Hvad om den byttet havde alt i sigte?«

Er ikke Slesvig da en helligdom, et fælles øje for det hele Norden mod germanismens trængen ind en bom, men hvad når denne formur tabt er vorden?«¹⁾

Et forenet Norden var for ham et fremtidsmål, men denne »dejlige tanke«, som han engang kalder den, skulle netop på det tidspunkt lide et bittert nederlag. I adskillige år havde veltalenheden blomstret omkring Nordens enhed. Både i Sverige og i Danmark havde der været afholdt store skandinaviske studentermøder, men de glansfulde fester og ungdommelige løfter efterfulgtes desværre ikke af handling, da Nordens sydgrænse truedes i 1864, og en af dem, der blev

mest forfærdet, var Henrik Ibsen. Da han erfarede, at den officielle hjælp fra Norge udeblev, var det, som om jorden brast under ham. Han måtte kalde til våben med digtet: »En broder i nød«.

»Nu flokker sig om Thyras borg, - kan hænde sidste gang, - et folk i nød, et folk i sorg, med flaget halvt på farens dag, forladt i stridens stund!

Var sådan ment det nævetag, der lo- ved godt for Nordens sag i Axelstad og Lund?«²⁾

Han slutter med at udtrykke sit sidste håb:

»Det er en drøm. - Vågn stærk og kæk fra folkesøvn til dåd!

En bror i nød! Hver mand på dæk, - her gælder rappe råd.

End kan det stå i saga slig:

Dansk, dansk er Thyras vold! End Dannebrog's forrevne flig kan over Nordens fremtid rig slå ud sin røde fold!«

Nogle norske frivillige meldte der sig dog, f.eks. den unge teologiske kandidat Christopher Bruhn, der ilede hjem fra Rom for at melde sig til tjeneste, og den unge læge Daniel Schiøtz, der døde i Ulkebøl kirke, som var indrettet til lazaret.

Om ham sang Bjørnsson:

»Første varme fulde dråbe af vort blod på Danmarks skjold«, og Jonas Lie:

»Hvad i glædens stund han loved, han i nødens time voved, fløj fra fjæld, fra hjem, fra viv, gav for brødrene sit liv.«

Efter Dannevirkes rømning, Dybbøls fald, Als' erobring og tabet af hele Sønderjylland skrev Ibsen fortvivlet:

»Jeg slynged på rim et klokkeklemt - over landet ud; der blev ingen skræmt. Min gerning var gjort; jeg steg om bord

Olaf Gulbranssons berømte karikatur af Henrik Ibsen (1828-1906).

og stævned for damp fra det kære Nord«.³⁾

I 27 år blev Ibsen borte og revsede i sine digterværker fejhedens og akkordens ånd. I et brev fra Rom skrev Ibsen i januar 1865 til Bjørnson: »Var jeg blevet længere i Berlin, hvor jeg så indtoget i april og så pøblen brølende vælte sig mellem trofæerne fra Dybbøl, så dem ride på lavetterne og spytte i kanonerne - de samme kanoner, der ingen hjælp havde fået, og som dog havde skudt fra sig så længe, til de var sprungne - da ved jeg ikke, hvor meget jeg havde beholdt af min forstand.« Lignende vendinger bruger han i et brev til Magdalene Thoresen i december 1865 og fortsætter:

»Det var mig som et tegn på, hvorledes historien engang ville spytte i Sveri-

ges og Norges øjne for den affæres skyld... Hvad synes du om, at selv danske mænd og kvinder sad om søndagen i det prøjsiske gesandtskabskapel midt mellem tyskere, midt under krigen, og hørte andægtigt til, når den preussisk præst fra prædikestolen bad for de preussisk våbens fremgang i den retfærdige krig mod fjenden!»

I Rom havde Ibsen lejlighed til at læse skandinaviske aviser i den skandinaviske forenings bogsamling, bl.a. det nationalliberale blad »Fædrelandet«, hvori følgende notits havde stået den 23. april 1866:

»Blandt de vilkårligheder, som de nuværende magthavere så at sige dagligt udøver mod trofaste danske i Sønderjylland, er der for ikke længe siden kommet en ny, idet man har berøvet redaktør Grimms enke i Sønderborg tilladelse til at fortsætte udgivelsen af »Sønderborg Ugeblad« (tidligere »Den Danske Slesviger«).

Afdøde redaktør Grimm var en af den danske sags mest trofaste forkæmpere. Hans fader er den hæderlig bekendte skolelærer, dannebrogsmænd Grimm i Sønderborg og hans efterladte hustru, der nu med sine fire små børn er stedt i nød, er datter af ligeså hæderlig, nu afdød slesvigsk stænderdeputeret.

Grimm har aldrig, og navnlig ikke under krigen i 1864, skyet noget offer for sit fædrelands sag. Han døde fattig, og den eneste erhvervskilde, han efterlod sin hustru og sine fire børn, er nu standset ved et magtbud.«

Straks efter Ibsen havde læst denne meddelelse, sendte han sin danske forlægger, Frederik Hegel, et brev, hvori han bad ham om at sende en sum af hans tilgodehavende til redaktør Grimms enke og børn, dog uden at nævne hans navn.

Harmen over overfaldet i 1864 brændte længe i Ibsens sjæl, og hans medfølel-

se med det ulykkelige danske broderfolk gav sig i Rom luft i hede ord og taler. Han drøftede det sønderjyske spørgsmål med den ret store koloni af danske, som da opholdt sig i Rom, bl.a. Vilh. Bissen (1836-1913), søn af »Land-soldaten og Istedløvens« skaber, slesvigeren H. V. Bissen. Vilh. Bissen var i øvrigt den første billedhugger, der modellerede en buste af Ibsen. (Andre af hans kendte værker er Absalons rytterstatue på Højbro og statuen af Grundtvig ved Marmorkirken). Han var i brevveksling med adskillige danske personligheder, bl.a. Brandes og litteraturhistorikeren P. Hansen, til hvem han i et brev (28.10.1870) meddelte, at dramaet »Brand'' (1866) var skrevet med begivenhederne i 1864 som baggrund. Også i digtet »Ved Abraham Lincolns mord« har Ibsen haft Danmark i tankerne. I en af stroferne nævnes kampen ved Dybbøl og Sønderborg og gravene i Flensborg. Hans pessimisme voksede. Hvor fandt man frihed, sandhed og retfærdighed?

Når Lincoln blev myrdet, når Dybbøl blev svigtet i nøden, når vold og uret fik lov til at råde ustraffet i verden, da var det for ham et tegn på, at vor kultur var i opløsning, ligesom den gamle romerske oldtidskultur, hvis ruiner han havde for øje, var gået i forfald.

Da Bjørnson i 1872 opfordrede Danmark til »at forandre signalerne« i forholdet til Tyskland og opgive tankerne om at genvinde Sønderjylland, skrev Ibsen sit harmfyldte digt »Nordens signaler«.⁴⁾

Bjørnsons verdensomspændende planer, hvor han, lige som Schiller hundrede år tidligere, ville omarme millionerne, vakte ikke genklang hos Ibsen. At hans indstilling til tysk væsen og tysk ånd siden ændredes, er en anden sag. Blot skal det nævnes, at han hurtigt blev anerkendt i Tyskland, og hans skuespil

Europäische Freiheitskämpfe. — Sechstes Bild.
Schlacht bei Schleswig, den 23. April 1848.
Sieg der Preußen über die Dänen.
Nach einem mehrfachen hartnäckigen Gefecht besiegte die Preußen die Dänen. Der General von Wrangel zog die Sieger in die Hauptstadt. Die Dänen wurden in die Festung von Schleswig ein und wurde jubelnd empfangen.

Henrik Ibsen interesserede sig stærkt for de dramatiske begivenheder i revolutionsåret 1848 og treårskrigen. Vi kender ikke kilderne til hans viden om forholdene i Europa. En af de mere folkelige »nyhedsmedier« var bl.a. de såkaldte Neuoppiner efter deres ophavssted, Neuoppin, nordvest for Berlin, hvor de voldsomme begivenheder bliver skildret i stærke farver men uden de store kunstneriske kvaliteter. Her er det en tegning af slaget ved Slesvig den 23. april 1848, hvor tegnerens fantasi har fået frit løb.

var overalt sikre på succes. »Et dukkehjem« eller »Nora«, som det blev kaldt på tysk, opførtes første gang i Flensborg i 1880, og en af Ibsens mange tyske oversættere var flensborgeren Adolf Strodtmann (1829-79), som siden barndommen beherskede det danske sprog. Han har udgivet en bog om »Das geistliche Leben in Dänemark« (1873), hvori han også behandler Henrik Ibsens forfatterskab, og »Litteraturbilder aus dem 19ten Jahrhundert«, ligesom han har oversat bøger af Georg Brandes, Bjørnson, I. P. Jacobsen, Vilh. Bergsøe, Molbech og Grundtvig.

Ibsen betragtede det som sin livsgering »at vække det norske folk og bringe det til at tænke stort«. Ifølge hans opfattelse bestod det norske folk ikke prøven i 1848 og 1864, og i mange år gik han med bange anelser. Disse er dog siden

gjort til skamme. Udviklingen i Norge siden og især begivenhederne fra 1940-45 viste til fulde, at det norske folk var sundt og vågent i national henseende; eller for at sige det med Kaj Munk:

»Våbenløs du kæmped, Norge stod, endskønt du faldt.

Dine hjerters klippeborge har holdt stand mod alt.

Vi, der sad i dybe dale, både græd og lo, ved din tavsheds høje tale klippefast i tro.«

Kilder

- 1) Sämtl. Werke«, bd. 1, s. 198-204; uddrag i »Tilskueren« 1903, s. 300-303.
- 2) Digtet kan i sin helhed læses i f.eks. »Sønderjyske Digte og Sange«, udgivet af Jørgen Bøgh, København 1947.
- 3) Se Bøgh: »Sønderjyske Digte og Sange«, s. 122-23.
- 4) Sämtl. Werke, bd. 10 s. 567-69.

Det sker – på sønderjyske museer

Beskedene skiltning for en god sag

Den genstand, som disse linjer handler om, og som for kort tid siden blev givet til Haderslev Museum, er umiddelbart mindre imponerende end giverens navn: Frimurerlogen »Josva til de tre Broer«, som i mange år har haft den stående i kælderen under logebygningen, Jomfrustien 12.

Museet takkede pr. brev for »den fornemme gave«. Dette er dog ikke en æstetisk vurdering af gaven, et ramponeret træskilt på ca. 90 x 55 cm med lyse bogstaver på mørk baggrund. Det er lavet til at hænge ud fra en husmur, og der står det samme på begge sider: »Indgang til Bospisningsanstalten«, et klart fingerpeg om, hvor skiltet har hængt og hvornår.

Sidst i 1870'erne var der krise i hele

Europa med massiv arbejdsløshed og nød. Den offentlige socialhjælp slog slet ikke til, men i Haderslev overvejede en kreds af velstillede borgere, hvad man kunne gøre for de mange sultende familier. Resultatet blev »oprettelse af en bospisningsanstalt, hvor fattige folk for en meget billig penge kunne få sund og kraftig mad.« Bystyret bidrog med lokale i et baghus til Slotsgade 21 og 500 mark. Men det var ikke nok, så der blev desuden indsamlet private bidrag. Der skulle jo også være til skiltet, som viste vej ind fra gaden.

Anstalten åbnede den 19. december 1878 og havde udleveret over 14.000 portioner mad inden den 15. april, da den lukkede efter vintersæsonen, hvor sul-

- Indtil 12. nov.: **Museet på Sønderborg Slot**
»Århundredets genstande«. Udstilling i samarbejde med Museet på Gottorp Slot.
- Indtil 15. jan.: **Tønder Museum**
Folkelig religion i Litauen og folkelig religion i Sønderjylland.
- Indtil 25. feb.: **Sønderjyllands Kunstmuseum**
Torben Ebbesen, malerier og installationer.
Indtil 12. nov.: Jochen Gerz, res. publica.
25. nov. - 25. feb.: Dyke Johannsen og Geske Johannsen: Malerier og katalog.
- Indtil 31. dec.: **Drøhses Hus, Tønder**
Bl.a. en kniplingssamling, tylstræk og tylsbroderi og Tønder Museums glassamling.
- Indtil 12. nov.: **Aabenraa Museum**
I stiveste puds - fra folkedragt til stadstøj. Særudstilling i anledning af Aabenraa Folkedanserforenings 40-års jubilæum.
26. nov. - 31. dec.: Oldemors juletræ.
2. - 3. dec.: **Jacob Michelsens Gård**
Åben ifølge aftale med Aabenraa Museum.
Bageweekend.
- Indtil 31. dec.: **Kunstmuseet Brundlund Slot**
Grænselandsudstilling.
- Indtil 26. nov.: **Midtsønderjyllands Museum**
Kunstudstilling med Ole Gundtoft.
- Indtil 30. dec.: **Haderslev Museum**
Maleri, grafik og skulptur. Hans August Andersen, Johannes Cramer-Møller, Ken Denning, Erling Jørgensen og Ole Holm Larsen. Arr. Haderslev Kunstforening.

ten hærgede værst. Den fungerede også de to følgende vintre, men derefter var der i en årrække ingen organiseret fattigbispisning i byen.

Og hvorfor stod skiltet bagefter i frimurerens kælder? For det første har bygningen, som logen erhvervede ved sin oprettelse i 1882, ganske vist adresse på Jomfrustien. Men den ligger faktisk et godt stykke fra denne gade, og grunden støder bagtil op til Slotsgade 21, hvor

bispisningen af de fattige havde til huse i baggården. For det andet var mange af de gode mænd, som fik startet anstalten, blandt de første brødre i »Josva til de tre Broer«.

Således passer pengene, og Frimurerlogen har passet godt på skiltet - velsagtens lige siden den blev grundlagt. Derfor er udtrykket »en fornem gave« også passende.

Anker Thygesen

Regenter på rejse i Sydslesvig

Lars N. Henningsen: *Kongen kommer! Kongebesøg og kongeloyalitet i Sydslesvig (Grænseforeningens Årbog 2000)*. Udgiver: Grænseforeningen. 94 s., ill. Bogladepris: 75 kr.

Man skal ikke lade sig narre af den noget kedsommelige betegnelse »Grænseforeningens Årbog«. Ganske vist rummer den en ikke specielt morsom årsberetning, men den fylder højst 5-6 sider. Det meste af pladsen bruges til skiftende emner, som nok kan interessere mange flere end foreningens medlemmer.

Det vil være svært at opdrive nogen med bedre forudsætninger for at skildre dette års emne end Lars Henningsen, lederen af Studiefdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek i Flensborg. Meget af det, han fortæller, vil være nyt for de fleste, andet vil nogle af læserne have hørt om før.

Kongebesøgenes hyppighed og karakter af arbejdsrejser vil nok overraske mange. Hovedvægten ligger på 1700- og 1800-tallet, men der trækkes en linje tilbage til middelalderen, da kongen ikke havde noget fast regeringssæde, men rejste rundt i sine lande for at tage sig af statssagerne. I hertugdømmerne fortsatte traditionen med næsten årlige besøg under enevælden, hvor administrationen ellers blev mere og mere centraliseret i København, og hvor andre landsdele kun fik kongebesøg med ujævne mellemrum.

Som regel var der et stramt program, når kongen kom, og det omfattede meget mere end blot tafler og ceremonier: Han skulle kigge embedsmændene over skuldrene og især i regnskabsbøgerne, kontrollere offentlige bygningers tilstand, skolernes undervisning og andre institutioners virksomhed, påhøre sine undersåtters ønsker og klager, og som øverstbefalende for hæren skulle han inspicere de store tropestyrker, som til stadighed var stationeret ved monarkiets sydgrænse.

Alt dette er kommet med, og bogen skilddrer bl.a. begivenhederne omkring Frederik VII's død på Glücksborg Slot i november 1863

under optakten til den krig, hvis udfald betød en pause i de kongelige besøg i Sønderjylland. I Nordslesvig blev de genoptaget fra 1920, i Sydslesvig ikke før 1978 med Margrethe II's første besøg i Flensborg som en kær gæst fra nabolandet.

Med dette glimt fra vor egen tid slutter den ganske vellykkede publikation. Trods en dårlig billedgengivelse her og der (bl.a. s. 8, 14 og 22) virker illustrationerne godt som supplement til teksten. Sproget er langt fra højakademisk, men forskningsindsatsen er solid nok endda: Lars Henningsen har samlet et spredt og ikke altid lige let tilgængeligt materiale til et overblik, som mange kan få gavn af. Forskere, der skal arbejde med kongelige rejser til hertugdømmerne, kan spare sig en del besvær ved at begynde med denne bog, og almindeligt interesserede mennesker kan få sig nogle stunders fornøjelig og oplysende læsning.

Anker Thygesen

Husmandsliv

Gunnar Solvang: *Husmandsliv under afvikling. Udvikling og forandring i et sønderjysk landbosamfund 1975-2000 med hovedvægt på de nye tilflyttere. Landbohistorisk Selskab/Historisk Samfund for Als og Sundeved 1999, 412 s., indb., rigt ill. Pris: 278 kr.*

I 1984 udsendte etnologen Gunnar Solvang bogen »Husmandsliv« om husmandskolonien Rønhave på Als fra grundlæggelsen 1925 til 1980. Nu har han fulgt den op med denne store bog. Dens hoved- og undertitel antyder to forskellige bøger. Endda er de ikke engang til sammen dækkende for, hvad bogen handler om.

Gunnar Solvang har nemlig valgt at lade bogen handle om Rønhave, ikke fra 1975 til 2000, som der står, men fra 1925 til 1999. Bogen består af tre hovedkapitler plus nogle supplerende. Første hovedkapitel er en genfortælling af bogen fra 1984 over ca. 70 sider. Når man som anmelder i forvejen både ejer og har

læst den bog, virker det noget irriterende, men for andre indebærer det naturligvis den fordel, at man får hele Rønhavekoloniens historie i én bog. Dette første kapitel handler om de to generationer af egentlige husmænd, der har været i Rønhave.

Det andet hovedkapitel handler om det, der er bogens titel: Afviklingen af husmandsbrugene som landbrug og dermed af husmandslivet i egentlig forstand. Desværre er dette kapitel det korteste og mindst indgående af de tre hovedkapitler, blandt andet fordi det ikke i samme grad som disse bæres af systematiske og fyldige interviews. Gunnar Solvang får dog lagt nogle brikker til forståelse af denne udvikling, én af de voldsomste, men også fredeligste revolutioner i historien. På én generation gik det fra 30 aktive landbrug i Rønhave til 2. Gunnar Solvang kan påvise, at det stort set skete i forbindelse med det naturlige generationsskifte. Husmændene blev ikke tvunget fra brugene, men holdt op, når de havde alderen til det. I mellemtiden klarede de sig blandt andet ved, at koner ofte fik udearbejde. Videre kan Gunnar Solvang vise, hvordan kørerne først forsvandt, da der kom krav om mælketank. Derpå forsøgte husmændene sig med svin eller fedekvæg, før de endelig holdt op. Med variationer kendes denne historie over store dele af landet.

Det tredje og største hovedkapitel handler om de nuværende beboere i kolonien, der helt overvejende er tilflyttere med andre erhverv end landbrug. Gunnar Solvang viser imidlertid, at mange af dem havde personlig tilknytning til Rønhave i forvejen. Han skildrer grundigt, hvorfor tilflytterne har søgt ud i Rønhave, hvad de lægger vægt på ved at bo der, og hvilket fællesskab de har med naboerne, gamle som nye. Dette kapitel er ligesom den oprindelige bog båret af omfattende interviews med beboerne. Bogen bliver mest nærværende, hvor Solvang lader sine meddelere tale selv, hvad han gennemgående har god sans for.

De tre hovedkapitler indrammes af en række andre kapitler, der giver baggrundsstof - om landbrugets strukturudvikling, om Kærhalvøen gennem tiderne og om teori og metode. Disse kapitler står svagere end hovedkapitlerne. Kapitlet om Kærhalvøen er dels noget påklistret, dels skævt fordi forfatteren ikke analyserer de centrale landsbyer, Kær og Ulkebøl, nær så grundigt som Rønhave.

Gunnar Solvang vil meget forskelligt med denne bog. Det lykkes ikke alt sammen lige godt, men samlet er det en vedkommende og læseværdig skildring af, hvor omfattende forandringerne i et bestemt landbosamfund har været over kun tre generationer. Ud over gode citater fra interviewmaterialet bæres bogen også op af et rigt og velvalgt billedmateriale. Der er mange gode billeder i bogen, herunder også billeder der har fastholdt hverdagsituationer.

cpr

En pige fra Slotsgade

Annelise Wagner Hans: En pige fra Slotsgade og Vestergade. Forlaget Gammelting, 2000. 119 s., ill. Pris: 125 kr.

Anna Eriksen blev født i 1938 som ældste barn i en børnerig Haderslevfamilie med bopæl først i Slotsgade 9, herefter i Vestergade 33. Faderen var arbejdsmand, senere chauffør hos vognmand Peter Kjær, mens moderen havde en travl hverdag som husmoder uden nutidens mange tekniske hjælpemidler. Inden for beskedne økonomiske rammer udfoldede der sig et rigt familieliv, præget af sammenhold, tolerance og godt humør. Bogen fortæller endvidere livligt om nabolagets øvrige beboere, byens handlende og originalerne i gadebilledet.

Her er løst og fast fra skolegang på Sct. Severins Skole, ferier hos bedsteforældrene i Sønderballe og Over Jerstal samt ophold på Kronprinsesse Ingrid's Feriehus i Blåvandsbuk. Besættelsen og befrielsen i maj 1945 er set gennem barnets øjne: Mørklægning, natlige ture ned i beskyttelsesrummet, mødet med tyske soldater. Det afsluttende kapitel er helliget katastrofen på Haderslev Dam, hvor faderen deltog i redningsarbejdet.

De mange illustrationer er for en stor del vedkommende hentet i det private fotoalbum. En strammere redigering kunne dog have fjernet unødige gentagelser.

Bogen er oprindeligt blevet til som godnat-historier, fortalt for børnebørnene. Læsere, der selv har oplevet 1940'erne og 1950'erne, vil kunne nikke genkendende til mange detaljer. Yngre læsere vil få et godt indtryk af livet i provinsbyen på den tid.

Britta Bargfeldt

Inddelingsreformen i Sønderjylland

Bagsiden
om
forsiden

Man taler ofte om kommunalreformen i 1970, som om den var synonym med sammenlægningen af de 1.388 sognekommuner og 86 købstadskommuner til 255 nye primærkommuner og de 25 amtskommuner til 14 nye storamter. Men faktisk var kommunesammenlægningerne eller inddelingsreformen, der er den officielle betegnelse, kun første led i en tretrinsskridt og forudsætningen for de to følgende reformer af kommunestyret. Op gennem 1970'erne og 1980'erne tog politikerne fat på en omfattende udlægning af de offentlige opgaver fra staten til amterne og kommunerne (opgavefordelingsreformen) samt en omlægning af finansieringen af de kommunale opgaver (byrdefordelingsreformen). Resultatet af denne proces er i dag en decentralisering af de offentlige opgaver, som ikke kendes andre steder i Europa.

Det er dog inddelingsreformen med virkning fra den 1. april 1970, der har skabt den største folkelige interesse og debat. For Sønderjyllands vedkommende blev de fire sønderjyske amter, Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og Tønder, denne dag sammenlagt til det nuværende Sønderjyllands amt og som mange andre steder ikke uden en heftig forudgående diskussion. I Tønder førte amtmand Tyge Harløv en kampagne for bevarelse af Tønder amt med sine særlige forhold som grænseamt og egnsudviklingsområde. I nord gik diskussionen på, hvor den fremtidige amtsgrænse skulle ligge, som Fr. Rudbeck udtrykte det i Information i 1967 »Skal Kongeågrænsen genoplives?«. På tværs af denne debat gik så interessemodsetningerne mellem den østlige og vestlige del af Sønderjylland, der fik næring af de økonomiske og erhvervsmæssige forskelle samt en dyb mistro i Tønder amt til politikerne på østkysten. Da stregerne endelig skulle trækkes, gik diskussionerne om grænselægningen i øst om, hvorvidt de historiske otte sogne skulle til Sønderjylland eller Vejle amt, mens lokalpolitikere i sognekommunerne syd for Ribe arbejdede for at få dele af eller hele Tønder amt lagt ind under Ribe amt. Resultatet blev en grænselægning mod nord, der bevidst forsøgte at slet-

te 1864-grænsen. I øst kom Hejls, Taps og Vejstrup således til Christiansfeld, mens de fem nordligste sognekommuner af Tyrstrup herred blev sammenlagt med henholdsvis Kolding og Vamdrup kommuner. I vest blev Hviding, Rogager og Spandet sognekommuner sammenlagt med Ribe kommune og blev dermed en del af Ribe amt.

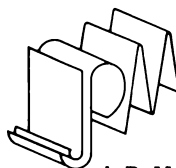
For sogne- og købstadskommunernes vedkommende var der i Sønderjylland allerede op gennem 1960'erne taget forskud på en kommende ændring af kommunegrænserne. Allerede i 1962 blev Vojens og Skrydstrup sammenlagt, hvilket blev fulgt op af Gram, som i 1966 fandt sammen med Fole sognekommune, mens Toftlund og Tirslund samme år blev sammenlagt. Den sønderjyske sammenlægningsrekord indehaves dog ubetinget af Gråsten, der i 1957 gik sammen med Adsbøl og i 1966 med Rinkenæse, inden kommunen i 1967 fandt sin foreløbige, geografiske udstrækning ved en sammenlægning med Kværns.

Disse tidlige sammenlægninger var dog undtagelser. Mange steder blev der kæmpet en hård kamp for enten en bevaring af status quo eller en bestemt sammenlægning. Blandt de mere visionære var diskussionen om, hvorvidt der skulle oprettes to eller tre kommuner på Als. Og i Aabenraa arbejdede den senere amtsborgmester Erik Jessen for en sammenlægning af købstaden med Rødekro. Men sammenlagt blev der - med og imod lokale kræfter. Op til forhandlingerne var der i de fire amter udarbejdet analyser af sognekommunernes administrative og økonomiske forhold med skitseforslag til en fremtidig kommuneinddeling. Selvom der var tale om forslag, så blev de mange steder anvendt håndfast af kommunallovskommissionen, der stod for inddelingsreformens gennemførelse. Kun Broager kommune fik lov til at forsætte uændret. Med sine lidt over 5.000 indbyggere blev den betragtet som en stor kommune, der opfyldte kravene til en fremtidig bæredygtig kommune.

kf

TRYKKERGAARDEN

HUMLEHAVEN · SKIBBROGADE 5 · 6200 AABENRAA · 74 62 63 66

J. P. MØLLER
BOGBINDERI A/S
CHRISTIANSFELDVEJ 70
DK-6100 HADERSLEV
TELEFON 74 52 13 61

WINDS
BOGTRYKKERI A/S

Gravene 12 . 6100 Haderslev . Tlf. 7452 2231

**ARNOLD
BUSCK**

Arnold Busck Boghandel

Apotekergade 4
6100 Haderslev
Telefon 74 52 27 03
Telefax 74 53 05 82

ENGEL
STÆRKT SOM BARE...

NCC

NCC DANMARK A/S - BYG

Elvej 2 A – 6000 Kolding
Telefon 7931 6600 – Fax 7931 6666

P.J.SCHMIDT A/S

VOJENS

SYDBANK

Fuglsang
*Den ka'
vi li' ...*

 carl c. biehl
6300 Graasten   6200 Aabenraa
Tlf. 74 65 10 16   Tlf. 74 62 35 26

 **Thomsens
Boghandel**

STORT UDVALG I HÅNDBØGER

Storetorv 2 . 6200 Aabenraa . Tlf.: 74 62 37 20 / 74 62 22 29

POSTADRESSERET BLAD - ODENSE

... Aktiv i grænselandet ...

Folkeafstemningen i 1920 delte Sønderjylland ved Skelbækken. To nationale mindretal opstod, og anerkendelse af disse er en vigtig forudsætning for et godt samarbejde på tværs af landegrænsen.

Der hersker gode forhold mellem mindretals- og flertalsbefolkning, - men stadig er der forskel på dansk og tysk. Ca. 50.000 sydslesvigere ønsker at leve som danske i det tyske samfund. En af forudsætningerne for et aktivt dansk kulturelt og folkeligt liv i Sydslesvig er støtten fra Danmark. Den giver midler til drift af danske børnehaver og skoler - ungdoms- og kirkeligt arbejde - biblioteker og meget mere.

Den danske stat og Grænseforeningen yder og formidler denne støtte. En stor medlemsskare i Grænseforeningen er det folkelige grundlag for, at dette fortsat kan ske.

**Bliv medlem
af GRÆNSE-
FORENINGEN**

»Det er Grænseforeningens formål at virke til støtte for danskheden i grænselandet - særligt syd for grænsen, samt at styrke og udbrede kendskabet til grænselandets forhold«

Protector:

Hans Kongelige Højhed Prins Joachim

Årskontingentet varierer i lokalforeningerne omkring 100,- kr. For dette beløb får du seks gange om året bladet »GRÆNSEN«, - Grænseforeningens smukke årbog samt indflydelse på det lokale arbejde i din egen kreds.

Ring eller skriv efter Grænseforeningens brochure: Postboks 1530, Peder Skrams Gade 5, 1020 Kbh. K. Tlf. 33 11 30 63 eller hos den lokale formand.

Tønder Amt

Svend Kristiansen
Østerbyvej 32
6280 Højer
tlf. 74 78 32 15

Haderlev Vesteramt

Sigrid Andersen
Rangstrupvej 20
6534 Agerskov
tlf. 74 83 31 56

Haderslev Østeramt

Lisbet Skau
Hasselvej 4
Hammelev
6500 Vojens
tlf. 74 50 79 22

Sønderborg Amt

Marie Hess
Frydenlundvej 5
6430 Nordborg
tlf. 74 45 62 65

Aabenraa Amt

Ove Nissen
Dalsmark 3
6300 Gråsten
tlf. 74 65 07 45

